

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MAKTABGACHA VA
MAKTAB TA‘LIMI VAZIRLIGI**

**SAMARQAND VILOYATI PEDAGOGLARNI YANGI
METODIKALARGA O‘RGATISH MILLIY MARKAZI**

**D.B.URINBAYEVA
M.YAKUBJANOVA
M.RAXIMOVA**

INKLYUZIV TA‘LIM

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi Ilmiy-metodik kengashining 2023-yil 23-iyundagi 3-sonli yig‘ilishi tomonidan nashrga tavsiya etilgan.

**“Bilig-ilmiy faoliyat” nashriyoti
SAMARQAND - 2023**

UO‘K 376.3

BBK: 7.742

D.B.Urinbayeva, M.Yakubjanova, M.Raximova. Inklyuziv ta’lim. – Samarqand: “Bilig-ilmiy faoliyat” nashriyoti, 2023. 60 bet.

Mas’ul muharrir: D.Yunusova

Taqrizchilar: f.f.n., dots. R.Suvonova

f.f.n., dots. G.Fayzullayeva

Nima uchun ushbu monografiya ishlab chiqildi? Butun dunyoda mamlakatlar o‘zlarining milliy ta’lim tizimlarini mustahkamlashga intilayotgan bir paytda, barcha o‘quvchilarni (millati, dini, irqi, dunyoqarashi va boshqalar) qamrab olish yo‘llarini topish va har bir shaxsning jamiyat taraqqiyoti uchun teng imkoniyatlarga ega bo‘lishini ta’minlash dolzarb muammolardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu monografiyani yozishdan maqsad - sifatli ta’lim olish, jamiyat rivojida ishtirok etish, ta’limni to‘g‘ri va shaffof tashkil etish yo‘lidagi to‘siqlarni bartaraf etish, inklyuzivlik va tenglikni qo‘llab-quvvatlash, barcha o‘quvchilarni baholanishi va ishtirok etishini ta’minlash xususida qisqacha bo‘lsa-da jamoatchilikka axborot berishdan iborat.

Monografiya kimga mo‘ljallangan? Monografiya o‘qituvchilar, talabalar, oilalar va jamiyat vakillari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan ishlashda asosiy davlat ta’lim siyosatini ishlab chiquvchilar tomonidan foydalanish uchun mo‘ljallangan.

Monografiya nimani o‘z ichiga oladi? Monografiya quyidagi maqsadlarga xizmat qilishi mumkin bo‘lgan baholash tizimiga asoslanadi: Hozirgi mavjud siyosatlarda tenglik va inklyuzivlik qanchalik mos ekanligini ko‘rib chiqish; Siyosatlarni takomillashtirish va ularni adolatli va inklyuziv ta’lim tizimlariga tatbiq etish uchun qanday harakatlar zarurligini hal qilish; Soha taraqqiyotini kuzatib borish.

ISBN: 978-9910-9973-0-3

© D.B.Urinbayeva, M.Yakubjanova, M.Raximova

© “Bilig-ilmiy faoliyat” nashriyoti

KIRISH

Dunyodagi barcha bolalarning ta'lim olish huquqi ko'plab xalqaro shartnomalar va qarorlarda, qonuniy kuchga ega bo'lgan va majburiy bo'lmagan hujjatlarda tasdiqlangan¹. Oxirgi 15 yil ichida global miqyosda bolalarning ta'lim olish imkoniyatini kengaytirishning boshlang'ich bosqichida sezilarli yutuqlarga erishildi. Jumladan, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi (1948), Qochoqlar maqomi to'g'risidagi konvensiya (1951), Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro pakt (1960), Ta'lim sohasidagi kamsitishlarga qarshi konvensiya (1960), Ayollarga nisbatan kamsitishning barcha shakllariga barham berish to'g'risidagi konvensiya (1979), Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya (1989), BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiyasi (2006), BMT Bosh Assambleyasining Favqulodda vaziyatlarda ta'lim olish huquqi to'g'risidagi rezolyutsiyasi. Mazkur me'yoriy hujjatlar ijtimoiy va insoniy rivojlanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, iqtisodiy farovonlik va tenglikni rag'batlantirish orqali odamlar va sayyoramiz farovonligini ta'minlashga qaratilgan. Bunga sabab YuNESKOning so'nggi ma'lumotlariga ko'ra, bugungi kunda 6 yoshdan 17 yoshgacha bo'lgan 263 millionga yaqin bolalar va yoshlar, ularning aksariyati qizlar maktabga bormaydi. Prognozlar shuni ko'rsatadiki, bu bolalarning 25 millioni hech qachon sinfga qadam qo'ymagan. Jinslar bo'yicha sezilarli tafovut mavjud bo'lib, maktabga bormagan bolalar umumiy sonining uchdan ikki qismini qizlar tashkil etadi. Eng boy bolalar bilan solishtirganda, eng kambag'al bolalarning maktabga bormaslik ehtimoli to'rt baravar va boshlang'ich ta'limni tugatmaslik ehtimoli besh baravar ko'p².

¹ YUNESKO, 2014

² Global Education Monitoring Report, 2016.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda vaziyat eng keskin bo'lsa-da, o'sib borayotgan tengsizliklar ko'plab boy mamlakatlarda ham mavjud bo'lib, ular asosan globallashtirish va xalqaro migratsiyaning kuchayishi bilan bog'liq.

Monografiyada asosiy atama **inklyuzivlik** - bu o'quvchilarning mavjudligi, ishtiroki va muvaffaqiyatini cheklovchi to'siqlarni engib o'tishga yordam beradigan jarayon. **Tenglik** - adolatga e'tibor berishni ta'minlashdan iborat bo'lib, barcha o'quvchilarning ta'lim olishi bir xil ahamiyatga ega deb qaraladi. Inklyuziv va adolatli siyosatni ishlab chiqish bolalarning sharoiti, muammolari, ta'lim tizimining o'ziga xos jihatlaridan kelib chiqishini inobatga olishni talab qiladi. Jumladan, hozirgi vaqtda ta'lim tizimlarini tashkil etish usullari, taqdim etilayotgan o'qitish shakllari, xavfsiz o'quv muhiti va o'quvchilarning ehtiyojlari va qiziqishlarini qo'llab-quvvatlash, baholash usullari. Bundan ham muhimi, bu e'tirofni aniq islohotlarga aylantirish, individual farqlarni hal qilinishi kerak bo'lgan muammolar sifatida emas, balki ta'limni demokratlashtirish va boyitish imkoniyatlari sifatida ko'rishdir.

Ta'lim siyosatiga tenglik va inklyuzivlik tamoyillarini integratsiya qilish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

➤ bolalarning ta'limga kirishi, ishtirok etishi va yutuqlari yo'lidagi to'siqlari to'g'risida dalillarni to'plash va baholash, ayniqsa o'zlashtirish, chetlanish xavfi ostida bo'lishi mumkin bo'lgan o'quvchilarga alohida e'tibor berish;

➤ barcha o'quvchilarning mavjudligi, jamiyatdagi ishtiroki va yutuqlari, ularning shaxsiy xususiyatlaridan qat'i nazar baholash;

➤ o'quvchilar xilma-xilligi, dunyoqarashi, ijtimoiy kelib chiqishi, millati, irqi, genderligi, dini, e'tiqodini tan olish;

➤ ko'proq inklyuziv va adolatli ta'lim tizimlari haqida umumiy tushunchani shakllantirish;

➤ gender tengligini targ'ib qilish, tengsizliklarni kamaytirish, o'qituvchilar va tizim imkoniyatlarini rivojlantirish va qo'llab-quvvatlovchi ta'lim muhitini rag'batlantirish.

Ta'limda inklyuzivlik va tenglikni ta'minlash bir martalik harakat emas, balki doimiy jarayon ekanligini tan olgan holda, o'zgarishlarni samarali amalga oshirish va ularning ta'sirini kuzatish, tahlil qilishni talab qiladi. Bu sa'y-harakatlar, o'z navbatida, ta'lim sifatining umumiy yaxshilanishiga hissa qo'shadi. Ta'lim siyosatiga tenglik va inklyuzivlik tamoyillarini kiritish, shart-sharoitlarni yaratish hamda inklyuzivlik va tenglik tamoyillarini kengroq tushunishni ta'minlash uchun asosiy ta'lim, jamiyat manfaatdor tomonlarini, ya'ni ma'muriy va qonunchilik bazasini ta'minlash, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, bolalarni himoya qilish xizmatlari kabi boshqa tarmoqlarni ham jalb qilish lozim bo'ladi.

Ushbu monografiya o'qituvchilar, shuningdek, ushbu soha bilan qiziquvchi barcha mutaxassislariga va ota-onalar uchun maslahatchi bo'lib xizmat qiladi, degan umiddamiz.

I-BOB. INKLYUZIYA DUNYOQARASH VA TA'LIMIY KONSEPSIYA SIFATIDA

1.1. Inkluziv tushunchasiga bir nazar

Mavzuni yozishdan avval tabiiyki, savol tug'iladi: **inklyuziya** degani nima?

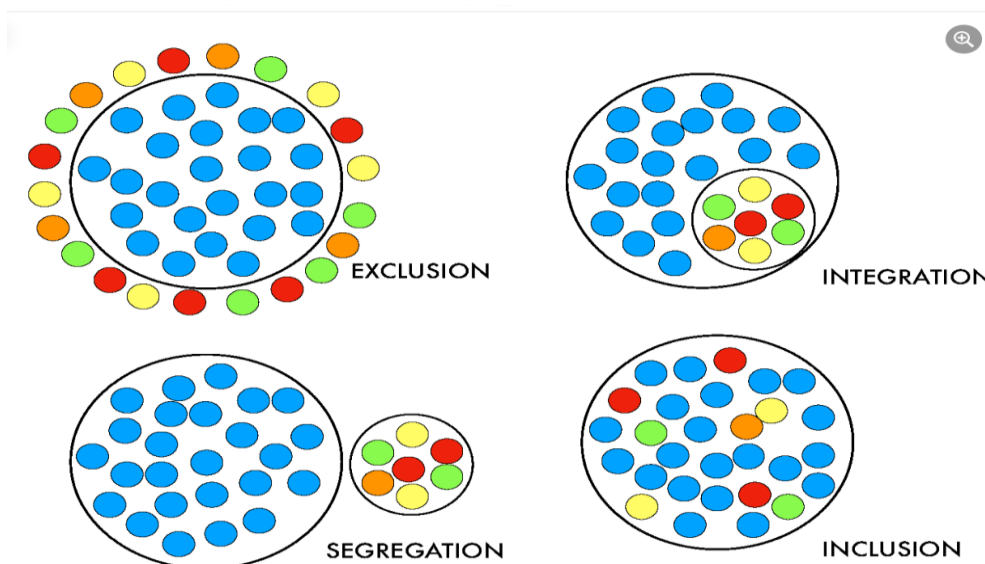
Internet sahifalarida qiziq bir o'xshatishni o'qib qoldim¹: Bu dunyoda insonlar har tomonlama har xil ya'ni turli xil rangdagi dumaloqlardan iborat. Ularning xilma xilligidan qat'iy nazar barcha birgalikga bir jamiyatda qo'shib faoliyat yuritish bu **inklyuziya**. Jamiyatda faoliyatning yana boshqa turlari ham bor. Masalan, segregatsiya, integratsiya, ekskluziya.

Segregatsiya (ajratish) bu boshqa rangdagilarni chegaralangan hududga majburlab yoki ixtiyoriy yo'l bilan ko'chirish yohud alohida maktablar, transport vositalari, xizmat ko'rsatish korxonalarini tashkil etish va ularni ajratib qo'yish.

¹ https://www.facebook.com/sharaitplus/posts/inklyuziya-degani-nima-bu-dunyoda-insonlar-har-tomonlama-har-xil-yani-turli-xil-/2501862090035413/?locale=de_

Integratsiya bu boshqa rangdagilarni jamiyat ichida ajratib qo'yish.

Eksklyuziya yoki inklyuziyaning teskarisi - jamiyatda to'siqlar va salbiy munosabat tufayli boshqa rangdagilarni umuman ajratib jamiyatda to'laqoni ishtirok etishlariga yo'l qo'ymaslik.

Biz esa, ko'proq inklyuziya haqida gaplashamiz.

“O'zbek tilining izohli lug'ati”, “O'zbek tilining milliy ensiklopediyasi” da inklyuziv so'zining izohini topa olmadik.

Ma'lumki, 2020-yil 23-sentyabr kuni qabul qilingan yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuniga ilk bora «inklyuziv ta'lim» tushunchasi kiritildi. “Nogironlik endilikda tibbiy masala emas, balki birinchi navbatda inson huquqlari masalasi deya qonuniy e'tirof etildi. Shuni ta'kidlash joizki, nogironligi bo'lgan bolalar uchun to'siqlardan xoli va inklyuziv muhitni yaratish orqali ularning to'liq va sifatli ta'lim olishini ta'minlash – bola huquqlarini amalga oshirishning samarali yo'llaridan biridir» deb ta'kidlandi.

Shundan buyon, matbuot sahifalarida “inklyuziya, inklyuziv ta'lim, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan, inklyuziv ta'lim sinfi, boshlang'ich tayanch korreksion sinfi” kabi tushunchalar ko'rinib

qoldi. Shu sababli ham, inklyuziya zamonaviy ta'limning markaziy g'oyalaridan biriga aylanib bormoqda. Chunki jamiyatning eng ijtimoiy, eng kichik bo'lsa-da, qimmatli va chuqur o'zgarishni talab qiladigan qismi sifatida jahon e'tiborida turgan dilzarb masaladir. Inklyuziya jamiyatning asosiy og'riqli nuqtasidir. Bu so'z zamirida har bir inson, har bir shaxs (boshqa din, boshqa e'tiqod, boshqa madaniyat, boshqa xalq, jismoniy nogiron bo'lishidan qat'iy nazar) ijtimoiy munosabatda bo'lish huquqiga ega.

Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo'lmish farzandlarni mas'uliyatni his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab-yashnashiga salmoqli ulush qo'shadigan munosib fuqarolar bo'lib yetishishlariga katta umid bilan qaraladi.

Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 12-oktyabrdagi 638-son qarorining 1-ilovasi "Umumiy o'rta ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibi to'g'risida" Nizomida har bir tushunchaga izoh berib o'tilgan va huquqiy jihatdan asoslangan.

Inklyuziv ta'lim – alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlagan holda beriladigan ta'lim;

Inklyuziv ta'lim sinfi – maktabdagi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning boshqa (sog'lom) bolalar bilan teng huquqli va birgalikdagi ta'lim olishlari shaklida tashkil etilgan sinf;

Boshlang'ich tayanch korreksion sinfi – maktabda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun alohida tashkil etiladigan boshlang'ich sinf;

O'quvchilar – inklyuziv ta'lim va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarda tahsil olayotgan sog'lom yoki alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar¹.

X.N.Muzaffarova, D.Tangirovaning o'quv qo'llanmasida quyidagicha ta'rif berilgan: hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta'lim tizimi **inklyuziv ta'lim** deyiladi².

Demak, inklyuziv so'zi (lotin tilidan olingan bo'lib, "jalb qilish" ma'nosida bildiradi. Inklyuziv ta'lim hamma uchun ta'lim jarayonlarini ochiqligi ma'nosini bildiradi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim barcha turdagi bolalarga ta'lim olish imkoniyatini beradi. Inklyuziv ta'lim jarayonida nogironligi bor bolalar ta'lim jarayonlariga to'liq jalb qilinadi. Bu o'z navbatida inklyuziv maktabning sharoitlari imkoniyati cheklangan bolalar uchun ham moslashish kerakligini bildiradi. Lekin, ko'p holatlarda integrasiya va inklyuziya iboralari adashtiriladi. Inklyuziyaning farqi shundaki, unda nogironligi bo'lgan bolalar ta'lim jarayonlariga to'liq jalb etiladi. Inklyuziyaning asosiy maqsadi shundaki, istiqbolda har bir maktab turli xil bolalarni qabul qilishga tayyorligini ta'minlashdir. Bu esa o'z navbatida maktabdagi ma'muriyat, o'qituvchilar, ota-onalarni nogironligi bo'lgan bolalarga nisbatan dunyoqarashi o'zgarishini talab qiladi³.

Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta'lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir. Mazkur

¹ Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 12 октябрдаги 638-сон қарорига 1-илова “Умумий ўрта таълим ташкилотларида инклюзив таълимни ташкил этиш тартиби тўғрисида” Низом.

² Muzaffarova X.N., Tangirova D. Inklyuziv ta'lim. O'quv metodik qo'llanma / Jizzax davlat pedagogika instituti. – Jizzax, 2011. – B. 7.

³ Нишанбаева Э., Абдухалилов А. Инклюзив таълимни ривожлантиришда ижтимоий шерикликнинг тугган ўрни // Ижтимоий тадқиқотлар журнали. 2020. №4. - Б.128.

jarayonlarning orqasida chuqur falsafiy muammo turibdi: bu "MEN VA BOSHAQA". Bunda bolaning ijtimoiy, aqliy, jismoniy holatidan qat'iy nazar ijtimoiy muhitga moslashishi tushiniladi¹.

Ma'lumki, jamiyat turli insonlardan tarkib topgan. Jamiyatdagi insonlarning hammasi ham muhitga tez kirisha olmaydi. Jamiyat va ijtimoiy institutlar (ta'lim, madaniyat, ishlab chiqarish bozori va boshqalar) o'zlari ijtimoiy me'yorni ishlab chiqadi va ijtimoiy munosabatlarni yaratadi. Bu jarayonda hamma ham o'z qobig'idan chiqib jamiyatda moslasha olmaydi. Ijtimoiy moslashuv insonlarning ijtimoiy munosabatlari sharoitida amalga oshib, subyektning moslashganlik darajasi, bir tomondan, ijtimoiy muhit xususiyatlari, ikkinchi tomondan, insonning shaxsiy sifatlari bilan belgilanadi. Ijtimoiy omillar moslashuv jarayoni samaradorligini belgilab, guruhning bir turdaligi, uning a'zolarining ijtimoiy holati, qo'yilgan talablarni bir xilligi, qa'tiyliigi, guruh a'zolarining xarakter faoliyati bilan ifodalanadi. Shaxsiy yoki subyektiv omillar – insonni o'z-o'zini baholashi, guruh yoki ijtimoiy jamoada o'zini tutishi, yoshi, jinsi, tipologik xususiyatlari bilan ifodalanadi. Inson va tashqi muhitning o'zaro aloqasida yo subyekt yo ijtimoiy muhit o'zgaradi².

Moslashuv ijtimoiy va shaxsiy omillarning o'zaro munosabati, jamoaning o'zaro aloqasi uchun sarf etilgan kuch-qudrat bahosi bilan belgilanadi. Bu jarayonda jamoa o'z a'zolarini tarbiyalash, o'qitish, nazorat qilish, jazolash, yo'naltirish uchun kuchini sarf etsa, shaxs o'z faolligini ijtimoiy anglash, ijtimoiy jihatdan qayta o'zgarishga yo'naltiradi. Shaxs faolligining predmeti ijtimoiy axloq me'yorlari, qadr-qimmatini shakllantirish, ilmiy-texnik, ma'naviy yutuqlarga erishish, yangi ijtimoiy guruhlarga kirish, yangi ijtimoiy maqomga ega bo'lish bilan

¹ Алёхина С.В. Инклюзивное образование: история и современность. – Москва, 2013. – с. 7.

² Ибрагимова Л. Заиф эшитувчи болаларнинг ижтимоий мослашув масалалари // Бола ва замон. 2019, №4. – Б.13.

birga ifodalanadi. Moslashuv va ijtimoiylashuv jarayonlari hamda shaxsni moslashganlik va ijtimoiylashuv darajasi shaxs ongida ijtimoiy ta'sir asosida shakllanadi. Ana shu jarayonda alohida ehtiyojga muhtoj qatlam uchun inklyuziv muhit ko'mak beradi.

Yuqoridagi fikrlarni xulosa qiladigan bo'lsak, **inklyuziya** dinamik rivojlanayotgan, ijtimoiy tizimga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan jarayondir. Inklyuzivlik g'oyalarini rivojlantirish jamiyat "salomatligi", axloqini mustahkamlaydi.

Inklyuziv ta'lim - bu inson shaxsining umuminsoniy qadriyatlarga asoslanganligi, uning o'ziga xosligi, ma'naviyati, dini, millati, irqi, aqliy va jismoniy holati qanday bo'lishidan qat'iy nazar yashash va o'qishga bo'lgan huquqi kabi gumanistik g'oyalarining rivojlantirish natijasidir.

1.2. Inklyuziv ta'limning tarixi va rivoji

YuNESKO tashkiloti inklyuziya haqida shunday ta'rif beradi: "mulohaza yuritish jarayoni va barcha tinglovchilarning ehtiyojlarining xilma-xilligiga javob berish ta'lim, madaniyat va jamoalarda ishtirok etishni kuchaytirish orqali jamiyatlar va

maktabni tark etishni kamaytirish va ulardan istisno qilish¹". Inkluziv ta'lim g'oyasining taraqqiyoti bir qancha muhim bosqich va voqealarni qamrab oladi. Jumladan, 1965-yilgacha u, asosan, "tibbiy model" sifatida faoliyat yuritdi. Bu model nogiron bolalarni sog'liqni saqlash ilmiy-tadqiqot muassasalari tomonidan tashkil etilgan maxsus maktablar va maktab-internatlarga joylashtirish va ta'lim jarayonini shakllantirishni nazarda tutdi. Nogiron bolalarning ijtimoiy muhitdan ayrilgan holda sog'lig'ini asrash masalasi demokratik mamlakatlarda butun tizimni isloh qilishga, uni insonparvar qilishga chaqiriq ovozlari eshitila boshlandi. Shundan so'ng, Evropa, AQSH, Yaponiya (Skandinaviya) mamlakatlarida jamiyat bilan hamkorlikda o'rganish va o'qish usullarini parallel ravishda olib boorish yuzasidan izlanishlar boshlanadi. Agar Skandinaviya tajribasida, asosan, ishlar me'yoriy va amaliy tomonidan amalga oshirilgan bo'lsa, AQShda pedagogik izlanishlar va tajribalar amalga oshirilgan. AQSHda 1962-yilda M.C.Reynolds maxsus ta'lim dasturini nashr etadi, unda umumiy o'rta ta'limda nogiron bolalarning darsda maksimal darajada ishtirok etishga erishish nazarda tutilgan va quyidagi tamoyilga amal qilingan: "o'ziga xoslik boshqa narsa emas, bu zarur jarayon". 70-yillarda Skandinaviyada "tibbiy model" konsepsiyasining muqobili sifatida "me'yorlashtirish" kontseptsiya paydo bo'ldi. Ana shu kontseptsiya 15-25-yil davomida alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalarga nisbatan siyosatni va tushunchani belgilab berdi. Qo'shma Shtatlar va Kanadada qabul qilingan me'yorlashtirish kontseptsiyasi jamiyatdagi umummadaniy me'yorlarga amal qilish ruhida tarbiyalashga e'tibor qaratdi.

¹ Саламанская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество, Саламанка, Испания, 7–10 июня 1994 года // Интернет-ресурсы: <http://www.un.org/russian/document/declarat/salamanka.pdf>.

Yevropaning rivojlangan davlatlari, AQSH, Yaponiyaning iqtisodiy, texnologik va innovatsiyon rivoji inklyuziv ta'limni amalga oshirish imkoniyatlarini yaratishga zamin yaratdi, shu bilan birgalikda mavjud ommaviy ta'lim tizimidagi muhitda maxsus ta'lim tizimi vujudga keldi.

Me'yorlashtirish konsepsiyasi tarkibida quyidagi talab keltirilgandi:

- rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bola - rivojlanayotgan shaxs, turli faoliyat turlarini o'zlashtira oladi;
- jamiyat bunday bolalarni tan olishi va sharoit yaratishi kerak, imkon qadar barcha qatori yashashi zarur.

Umume'tirof etilgan xalqaro hujjatlar, xususan Inson huquqlari Umumjahon Deklarasiyasining 26-moddasi¹ va Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyaning 28-moddasida² insonning ta'lim olish bo'yicha huquqlari mustahkamlab qo'yilgan. Mazkur deklarasiyada qayd etilishicha, har bir bola jamiyatning to'laqon

¹ Universal Declaration of Human Rights. New York, United Nations, 1948 (www.un.org/en/documents/udhr/, accessed 5 May 2010).

² Convention on the Rights of the Child. New York, United Nations, 1989 (www.un.org/documents/ga/res/44/a44r025.htm, accessed 5 May 2010).

a'zosi bo'lishi uchun, shuningdek, rivojlanishi uchun ta'lim olish huquqiga egadir. Xalqaro hujjatlarda boshlang'ich ta'lim barcha maktab yoshidagi bolalar uchun bepul va majburiy ekani, hech kimning bu borada kamsitilishga yo'l qo'yilmasligi qayd etilsa-da, amalda vaziyat boshqacha ekani tan olinadi va shu bois so'nggi paytlarda bir necha shartnomada quyidagilarga urg'u berilgan:

- erta yoshdagi bolalar tarbiyasi va ta'limini kengaytirish va takomillashtirish;
- barcha uchun bepul, majburiy va sifatli boshlang'ich ta'limga erishish;
- kattalar uchun maqbul o'rganish, yashash ko'nikmalari hosil qilishga o'rganishga qaratilgan dasturlar, boshlang'ich va uzluksiz ta'limga ishtirok etish imkoniyatlaridan teng foydalanish uchun sharoitlarni kafolatlash;
- erkak va ayollar o'rtasidagi tenglikni targ'ib qilish;
- ajralib qolgan, zaif va kamsitilgan guruhlarni barcha bosqichdagi ta'limga jalb etilishiga ko'maklashish.

Yuqorida qayd etilgan huquqlarni yana bir bor e'tirof etgan "Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya¹" inklyuziv, ya'ni barcha uchun teng imkoniyatli ta'lim olish huquqini qayd etuvchi birinchi yuridik hujjatdir. Unda a'zo davlatlar "turli bosqichlarda inklyuziv ta'lim tizimini" yaratishga (24-modda, 1-band) va "inklyuziv ta'lim tizimini joriy etish maqsadi bilan hamohang bo'lgan akademik va ijtimoiy rivojlanishni kuchaytiradigan samarali individual yordam ko'rsatilishini" kafolatlashga (24-modda, 2e-band) majbur ekani qayd etiladi. Shular jumlasiga Brayl, imo-ishora tili, muloqotning turli shakllari va vositalarini o'rganish hamda harakatlanish qobiliyatini rivojlantirish ham kiradi. Kam ta'minlanganlik, ayirmachilik va kamsitilishlar

¹ Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, United Nations, 2006 (www.un.org/disabilities/, accessed 30 March 2010).

inklyuziv ta'lim yo'lidagi asosiy to'siqlardir¹. YuNESKO tashkilotining ma'lumotiga ko'ra, kam rivojlangan mamlakatlarda imkoniyati cheklangan bolalarning 90 foizi maktabda o'qimaydi, uyi bo'lmagan bolalarning qariyb 30 foizi imkoniyati cheklanganlardir².

Yana bir muhim xalqaro hujjatlardan biri, 1960-yilda qabul qilingan "Ta'lim olishda kamsitishga qarshi kurashish konvensiyasi" dir. Mazkur konvensiyada ta'lim olish jarayonida kamsitilishning har bir shakli taqiqlangan³. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 1969 yilda qabul qilingan "Ijtimoiy taraqqiyot va rivojlanish deklarasiyasi" da aqliy va jismoniy nuqsonlarga ega bo'lgan insonlarning mehnat qobiliyatini tiklash haqida aytilgan. Ularning mehnat qobiliyatini tiklash tadbirlari quyidagilardan iborat bo'lish kerak: texnik vositalar va tibbiy muolajalar bilan ta'minlash, ularga ta'lim berish, ish bilan ta'minlash jarayonidan muayyan imtiyozlar berish, shuningdek, yordamning boshqa turlarini taqdim etish ko'zda tutilgan⁴.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan 1971-yilda qabul qilingan "Aqli zaif insonlar huquqlari to'g'risida" gi deklarasiyada nogironligi bor shaxslar uchun ta'lim olish huquqi belgilab qo'yilgan. Nogironligi bor shaxslarning ta'lim olish huquqini belgilab qo'ygan xalqaro hujjatlardan biri bu "Nogironlar huquqlari deklarasiyasi" dir. Mazkur xalqaro hujjat 1975-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining 3447-sonli rezolyusiyasi asosida qabul qilingan. Shuningdek, mazkur hujjatlar qatorida Dakar rejasi (2000 yil) ham muhim hujjatlardan biridir, ushbu

¹ Education for all by 2015. Will we make it? Education for All global monitoring report 2008. Paris, UNESCO, 2007 (<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001548/154820e.pdf>, accessed 5 May 2010).

² Children with disabilities. Paris, UNESCO (undated) (www.unesco.org/en/inclusive-education/children-with-disabilities, accessed 5 May 2010).

³ Таълим олишда камситишга қарши курашиш конвенцияси. 1960.

⁴ Сушенцова В.Г., Буркова М.В. Правовая регламентация инклюзивного образования: Международный опыт // Марийский юридический вестник. №1 (20). 2017г. – С.12.

hujjat nogironligi bor shaxslarga teng imkoniyatlarni yaratish borasidagi standart qoidalardan biri hisoblanadi. Mazkur xalqaro hujjat 1993-yilda qabul qilingan. Ushbu xalqaro hujjatning 6-qoidasida nogironligi bor shaxslarning ta'lim olishi umummiy ta'lim tizimi asosida olib borilishi kerakligi qayd etilgan. Shuningdek, nogironligi bor shaxslar umumta'lim maktablarda ta'lim olish huquqlari mavjudligi ham mazkur xalqaro hujjatda o'z aksini topgan. Lekin kommunikativ muammolarga duch keladigan nogironligi bor shaxslar uchun maxsus ta'lim maskanlari shakllanishi mavjud bo'lishi mumkinligi ham ushbu hujjatda qayd etilgan¹.

Inklyuziv ta'lim faoliyati dasturi Ispaniyaning Salamanka shahrida dunyoning 92 davlati va 25 ta xalqaro tashkilot vakillari ishtirokida 1994-yilda maxsus ehtiyojlar ta'limi Butunjahon konferensiyasida qabul qilingan. Unda alohida e'tiborga muxtoj bolalar, yoshlar va yoshi kattalarga oddiy ta'lim tizimi doirasida ta'lim berish zarur va kerak ekanligini tan olgan holda, barcha uchun maxsus ta'limning tamoyillari, islohotlari bo'yicha "Salamanka bayonoti" qabul qilingan. Mazkur deklarasiyada hukumatlar inklyuziv ta'limni rivojlantirish kerakligi aytilgan. Davlatlar bu borada loyihalarni ishlab chiqishi lozimligi, inklyuziv ta'limni rivojlantirish rejalarini tuzish zarurligi, nogironligi bor bolalarning ota-onalarini ta'lim jarayonida ishtirok etishini, shuningdek, o'qituvchilarni tayyorlash dasturi ishlab chiqilishi qayd etilgan. Unda hammaga: "Biz barcha davlatlarni chorlaymiz va murojaat qilamiz: inklyuziv ta'lim tamoyilini qonun yoki islohot, deb qabul qiling", deb da'vat qilingan. Uning maqsadi davlatlar, xalqaro tashkilotlar, milliy yordam uyushmalari, nodavlat tashkilotlar va boshqa bo'limlarni maxsus ehtiyojlar ta'limi amaliyoti, islohoti va tamoyillari bo'yicha

¹ Стандартные правила предоставления равных возможностей инвалидам. 1993 г.

bayonotni hayotga tatbiq etishning islohotlari va faoliyatlari bilan tanishtirishdir. Dastur Birlashgan millatlar tashkiloti tomonidan va konferensiyada qatnashgan davlatlar tajribalari hamda boshqa xalqaro tashkilotlar chop etgan qo'lyozmalar, maslahatlar va turli masalalar yechimlari, ayniqsa, nogiron shaxslar imkoniyatlarini barqarorlashtirish bo'yicha standart qoidalar asosida ishlab chiqilgan¹.

2000-yilda kattalarga ta'lim berish borasida Gamburg deklaratsiyasi qabul qilindi. Mazkur me'yoriy hujjatning 22-bandi nogironligi bor shaxslarga bag'ishlangan. Unda nogironligi bor shaxslar ta'lim tizimiga integratsiya qilinishi kerakligi qayd etilgan. Shuningdek, nogironligi bor shaxslar o'zlarning ehtiyojlari va talablariga ko'ra ta'lim olish huquqiga ega ekanligi yana bir bor o'z aksini topgan². Hozirgi kunda nogironligi bor shaxslarning huquqlarini himoya qilishga qaratilgan eng muhim va oxirgi xalqaro hujjatlardan biri bu Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Nogironlar huquqlari konvensiyasi" hisoblanadi. Mazkur konvensiya Birlashgan Millatlar Tashkilotining 61106-sonli rezolyutsiyasi asosida 2006-yil 13-dekabr kuni qabul qilingan. Birlashgan Millatlar Tashkilotining "Nogironlar huquqlari konvensiyasi" ning 24-moddasida nogironlarning ta'lim olish huquqlari belgilangan. Ushbu moddada aytilishicha, nogironlarga ta'lim olish borasida teng imkoniyatlar yaratish, ularni kamsitmaslik uchun davlatlar inklyuziv ta'lim tizimini shakllantirishlari lozim³.

Inklyuziv ta'lim bo'yicha xorijiy tajribalarga nazar tashlasak, ta'lim muassasalari va korxonalar o'rtasida teng asosda hamkorlik yo'lga qo'yilganligini ko'ramiz. *Inklyuziv ta'lim tizimi* – bu

¹ Туре Йонссон. Инклюзив таълим. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. ЮНЕСКО Халқаро ташкилоти. Ореушешен Мерси Халқаро ташкилоти, Республика таълим маркази. – Т., 2003.

² Гамбургская декларация об образовании взрослых. 2000.

³ БМТнинг Ногиронлар ҳуқуқлари конвенцияси. 2008.

birinchidan – biznes, ikkinchidan – bo‘lajak mutaxassis kadrlar tayyorlash va uchinchidan – davlat manfaatlarini ko‘zlashi mumkin bo‘lgan ta‘lim tizimlaridan biridir.

1.3. Inkluziv ta'limning tamoyillari

Inkluziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishlarni istisno qiladigan, barcha odamlarga teng munosabatni ta'minlaydigan, ammo maxsus ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun alohida sharoit yaratadigan mafkuraga asoslanadi. Inkluziv ta'lim – bu barcha bolalarning turli xil ehtiyojlariga moslashish nuqtai nazaridan hamma uchun ta'lim mavjudligini nazarda tutadigan umumiy ta'limning rivojlanish jarayoni, bu alohida ehtiyojli bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi.

Inkluziv ta'lim konseptual nuqtai nazardan uch prinsipga asoslanadi: ijtimoiy, pedagogik va psixologik.

Ijtimoiy prinsip - inkluziv ta'lim shaxs va jamiyat o'rtasidagi dinamik muvozanat, moslashuv va integratsiyaga asoslanadi.

Pedagogik prinsip - ta'lim va tarbiya nazariyalari va, ta'limning umumiy qonuniyatlari va o'quv jarayonini to'g'ri tashkil qilishga asoslanadi.

Psixologik prinsip - shaxs rivojlanishi, bolaning rivojlanishiga erta aralashuv nazariyasi, shaxsning aqliy, ruhiy tuzilmalarining rivojini o'rganishga asoslanadi.

Mazkur prinsiplardan tashqari inklyuziv ta'lim qadriyatlarini inobatga olish lozim.

Inklyuziv ta'lim bir qator muhim qadriyatlarni o'z ichiga oladi¹:

- barcha o'qituvchi va o'quvchilarning jamiyat tomonidan ularning qobiliyatlari va yutuqlariga bog'liq bo'lmagan holda tan olinishi;

- maktab hayotining barcha jihatlarida o'quvchilarning ishtirokini ta'minlanishi va ayrim o'quvchilarning izolyasiya qilinishini oldini olish;

- pedagogik usullarni o'zgartirish orqali o'quvchilarning turli ehtiyojlarini qondiradigan, zamonga to'liq mos kela oladigan tarzda tashkil etish;

- nafaqat, maxsus ta'lim ehtiyojlari mavjud o'quvchilar va nogiron o'quvchilar, balki barcha uchun xavfsiz maktablarni barpo qilish yo'lidagi to'siqlarni tahlil qilish, o'rganish orqali bartaraf etish;

- amalga oshirilayotgan islohot va o'zgarishlar har bir guruhning emas, balki butun maktabning barcha o'quvchilari manfaatiga qaratilgan bo'lishi kerak;

- o'quvchilar o'rtasidagi farqlar - bu yengish zarur bo'lgan to'siqlar emas, balki pedagogik jarayonni osonlashtiradigan manbalardir;

- maktablarning tan olinishi, nafaqat, o'quvchilarning o'quv faoliyatini yaxshilash ko'rsatkichi, balki mahalliy hamjamiyatlarning ijtimoiy qadriyatlari rivojlanish ko'rsatkichidir;

¹ https://surxonvmb.uz/oz/blog/boshqarma_yangiliklari/66

- ta'limda inkluziya - jamiyatlardagi inkluziya ekanligini tan olish.

Inkluziv ta'limning asosiy xususiyatlar:

1. Inkluzivlik va adolatlilik barcha ta'lim siyosatlari, rejalari va amaliyotlarini boshqaradigan umumiy tamoyillardir.

2. Milliy o'quv dasturi va unga bog'liq baholash tizimlari barcha o'quvchilarga samarali javob berishga mo'ljallangan.

3. O'quvchilar va ularning oilalari bilan ishlaydigan barcha hamkorlar ushbu ta'limni tushunadi va qo'llab-quvvatlaydi. Ta'limda inkluzivlik va tenglikni ta'minlash bo'yicha milliy siyosat maqsadlarini ishlab chiqadi.

4. Ta'lim tizimida barcha o'quvchilarning mavjudligi, ishtiroki va erishgan yutuqlarini nazorat qilish uchun tizimlar mavjud.

Inkluziv ta'limning tamoyillari quyidagilar¹:

- har bir inson his qilish va fikrlashga qodir;
- har kim muloqot qilish va tinglash huquqiga ega;
- barcha odamlar bir-biriga muhtoj;
- haqiqiy ta'lim faqat haqiqiy munosabatlar sharoitida amalga oshirilishi mumkin;
- barcha odamlar tengdoshlarining qo'llab-quvvatlashi va do'stligiga muhtoj;
- barcha o'quvchilar uchun muvaffaqiyatsizlikka qaraganda, ular qila oladigan narsalarga erishish ehtimoli ko'proq;
- turli xillik inson hayotining barcha jabhalarini yaxshilaydi.

Taniqli xalqaro ekspert Devid Mitchell ta'kidlashicha, "inkluziv ta'limning muvaffaqiyati shundan iboratki, maktab katta tizim (jamiyat)ning bir qismi ekanligidir²". U inkluziv ta'lim tarkibiy qismlarining "formula" sini ishlab chiqdi:

¹ https://surxonvmb.uz/oz/blog/boshqarma_yangiliklari/66

² Митчелл Дэвид. Эффективные педагогические технологии...

$$IT=K+A+5K+K+Rs+Rb$$

Devid Mitchell formuladagi har bir harfning izohini beradi:

IT – inklyuziv ta'lim;

K – kirish (o'qitishning hozirgi holati va kelgusidagi holatini bashorat qilish);

A – aniqlashtirish;

5K – o'qitishning 5 komponenti (o'quv rejasi, baho, o'qitish, muhit, o'qish huquqi);

K – ko'mak;

Rs – resurslar;

Rb – rahbarlik.

Inklyuziv ta'lim barcha komponentlarning chambarchas bog'likligida, uzviyligida amalga oshadi.

Demak, sanab o'tilgan komponentlar, nafaqat, inklyuziv ta'lim balki umuman ta'lim tizimining to'g'ri tashkil qilinishi va samarali yuritilishi uchun zamin bo'ladi. Shu sababli ham, Abu Nasr Forobiy (873-950) aytadi: "Ta'lim degan so'z xalqlar va shaharliklar o'rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o'rtasidagi tug'ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish", "tarbiya jarayonining muvaffaqiyatli kechishi uchun tarbiya beruvchining o'zi tarbiyali bo'lmog'i shart", deydi.

Inklyuziv ta'lim tizimiga o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari kiradi. Uning maqsadi alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini inobatga olgan holda bolalarni o'qitish va o'qitishda to'siqsiz muhit yaratishdir. Ushbu chora-tadbirlar majmuasi ta'lim muassasalarining texnik jihozlanishini hamda o'qituvchilar va boshqa talabalar uchun ularning nogironligi bo'lgan shaxslar bilan o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus o'quv kurslarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Inklyuziv ta'limning jahon amaliyotiga nazar soladigan bo'lsak, 1970-yillardan boshlab, nogironligi bor bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish uchun me'yoriy hujjatlar to'plami ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Amerika Qo'shma Shtatlar va Yevropada zamonaviy ta'lim siyosatida bir nechta yondashuvlar ishlab chiqilgan, shu jumladan: ishtirokni kengaytirish, asosiy oqimga qo'shilish. Ta'kidlash joizki, nogironligi bor o'quvchilar ta'til kunlari, o'zlarining tengdoshlari bilan turli xil bo'sh vaqt dasturlarida muloqot qilishadi.

Inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirishning maqsadi – ta'lim olish uchun teng imkoniyatni ta'minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, oldingi ta'lim yutuqlaridan, tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat'iy nazar ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir (Konsepsiya).

Shu o'rinda adabiyotshunos olim Abdurauf Fitratning quyidagi fikrlarini keltirgim keldi: "Xalqning harakat qilishi,

davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi, zaif bo'lib xorlikka tushishi, faqirlik jomasini kiyib, baxtsizlik yukini tortib e'tibordan qolishi, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi bolalikdan o'z ota-onalaridan olgan tarbiyalariga bog'liq. Bolalar axloqiy tarbiyani muhitdan oladilar, boshqacha qilib aytganda, bolalar suvga o'xshaydi, suv idishning shaklini olganidek, bolalar ham muhitning odob-axloqini qabul qiladilar".

Yuqoridagilarni inobatga olgan holda, inkluziv ta'lim bir nechta vazifalarni bajaradi, xususan:

- jamiyatning barcha a'zolarining ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish;
- shaxsning hayot sharoitlariga moslashishi va jamiyatga integratsiyalashuvi;
- bolalar, yoshlar, kattalarning xilma-xil ehtiyojlarini qondirish uchun munosabatlarni, xulq-atvorni, ta'lim mazmunini o'zgartirish;
- ta'lim jarayonida kamsitishni oldini oluvchi usullarni qo'llash;
- ta'limda chetlanish va/yoki chetlashtirishning oldini olish va ularga qarshi kurashish;
- maktab va butun jamiyatda barcha bolalar, yoshlar va kattalarning ta'limga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun isloh qilish;
- ta'lim jarayonini bola/talabaga qaratish, bolaning fundamental manfaatlariga yondashish, o'z-o'zini hurmat qilish, bag'rikenglik va do'stona munosabatni rivojlantirish;
- o'quvchining turli dunyoqarash, millat, irq o'quvchilari bilan o'zaro moslashuvi, o'quvchining maktab tartib-qoidalariga moslashuviga strategik yondashuvni takomillashtirish;
- ta'lim sifatini doimiy ravishda oshirish.

II-BOB.

ZAMONAVIY TA'LIM MUHITI

O'QUVCHILAR UCHUN MAXSUS TA'LIM MODELLARI VA

TA'LIM EHTIYOJLARI

2.1. O'zbekiston Respublikasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimining mazmun-mohiyati

Bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etilishi kerak. UNICEF inkluziv ta'limni O'zbekiston ta'lim tizimiga kiritish masalalari bilan shug'ullanadi.

Dunyoga "O'zbek modeli" deb nom olgan rivojlanish yo'li bilan tobora ko'proq tanilayotgan O'zbekistonda ham bolalar huquqlarini himoya qilishga juda katta e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda maktab, litsey, gimnaziya, kollej kabi bilim dargohlari bilan birgalikda turli maxsus maktab

internatlar, mehribonlik uylari faoliyat ko'rsatayotganligi ham fikrimizning isbotidir. Ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus tashkillangan maktablar bor. Inklyuziv ta'lim vazifasi bolalarning qobiliyatlari va holatidan qat'i nazar, ularning barchasiga sifatli ta'lim taqdim etishdan iborat. Shu bilan birga, inklyuzivlik tamoyili imkoniyatlari cheklangan bolalar ijobiy ruhiy va ijtimoiy rivojlanishga ega bo'lishlari uchun oilada yashashlari va o'z tengdoshlari bilan birga oddiy maktabda bilim olishlari lozimligini nazarda tutadi. Inklyuziv ta'lim tizimi nogironlar aravachasidagi bola yaqin atrofda joylashgan har qanday maktabda ta'lim olishi, o'zlashtirishda qiynalayotgan bo'lsa, o'qish va yozishga o'rganish uchun maxsus yordamga ega bo'lishi, darslarga qatnamay qo'ygan bolaga esa maktabga qaytish uchun tegishli yordam ko'rsatilishini kafolatlaydi. O'tgan yillar davamida maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalari tizimida o'qitish borasida sezilarli ishlar amalga oshirildi. Ammo inklyuziv ta'limi tizimini joriy qilish asosan shaharlar miqiyosida bo'lib qishloqlardagi hududlarda hali-hamon maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmoqda yoki qishloqlardagi ot-onalar nogiron farzandini shaharlardagi maxsus muassasalarga qatnashlarini ta'minlash uchun qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Shuning uchun ham maxsus ehtiyojli bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish barcha hududlarda barcha maxsus ehtiyojli bolalarni qamrab olgan bo'lishi ta'minlanishi lozim. Inklyuziv ta'lim tizimini qo'llab -quvvatlashda siyosat asosiy rol o'ynaydi.

Yetuk shaxsni tarbiyalash pedagogikaning yagona maqsadidir. Shaxs tarbiyasiga atroflicha yondashish aqliy, g'oyaviy, axloqiy, mehnat, nafosat va jismoniy tarbiya birligini, tarbiya jarayonini tashkil etishning yakka, guruhli va ommaviy

shakllarini qo'shib borishni ta'minlaydigan pedagogik tizimlarni vujudga keltirishni hamda bu tizimlarga amal qilishni talab etadi. Tarbiya jarayoni shaxsning ijtimoiy fazilatlarini shakllantirishga, uning atrofga, odamlarga, o'ziga nisbatan munosabatlari doirasini vujudga keltirishga va kengaytirishga qaratiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 13-oktabr 2020-yilda «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-4860-son qarori qabul qilindi. Hujjat bilan quyidagilar tasdiqlandi:

2020-2025-yillarga xalq ta'limi tizimida inkluziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi va 2020-2021-yillarda uni amalga oshirish bo'yicha «yo'l xaritasi»; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limini 2025-yilgacha rivojlantirishning maqsadli ko'rsatkichlari (indikatorlari).

Konsepsiya ikki bosqichda amalga oshirilishi rejalashtirildi:

I bosqich (2020-2022-y.)	II bosqich (2023-2025 y.)
normativ bazani takomillashtirish; malakali pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish; moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va muassasalarni maxsus moslamalar (ko'tarish qurilmasi, pandus, tutqich va boshqalar), zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitish uchun uskuna va jihozlar bilan ta'minlash; zamonaviy axborot-kommunikasiya texnologiyalari va innovasion loyihalarni joriy etish;	inkluziv ta'lim tizimini bosqichma-bosqich boshqa umumiy o'rta ta'lim muassasalarida joriy qilish; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan har bir bolaning inkluziv ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish; o'qitish usullarini takomillashtirish hamda ta'lim jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish; o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashga, ularning

aholi o'rtasida ijobiy ijtimoiy muhitni shakllantirish; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kamsitish, ularga salbiy muomalada bo'lishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish; inklyuziv ta'lim tizimini tajriba-sinov tariqasida alohida ta'lim muassasalarining faoliyatiga joriy qilish.	jismonan sog'lom va baquvvat shakllanishiga qaratilgan choralar ko'rish; o'quvchilarning jismoniy va aqliy ehtiyojidan hamda ta'lim muassasalarining geografik joylashuvidan kelib chiqib alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan davlat ta'lim muassasalari (maktab va maktab-internatlar) sonini optimallashtirish.

Qarorga muvofiq ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari, ularning ixtisoslashuviga muvofiq quyidagi (I – VIII) turlarga bo'linadi:

- I – kar (eshitmaydigan) bolalar uchun maktab-internatlar;
- II – zaif eshitadigan va keyinchalik kar bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar (1, 2-bo'lim);
- III – ko'zi ojiz (ko'r) bolalar uchun «Nurli maskan» ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar;
- IV – zaif ko'radigan va keyinchalik ko'r bo'lgan bolalar uchun «Nurli maskan» ixtisoslashtirilgan maktab-internatlar;
- V – nutqida og'ir nuqsonlar bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;
- VI – tayanch-harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;
- VII – psixik rivojlanishi sust bo'lgan bolalar uchun maktab-internatlar;
- VIII – aqli zaif bolalar uchun (yordamchi) maktablar, maktab-internatlar.

Zarur hollarda I va II turlar, shuningdek, III va IV turlar aralash holdagi ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tashkil etilishi mumkin. Aralash turdagi ixtisoslashtirilgan ta'lim

muassasalarini tashkil etishda kar va zaif eshituvchi (keyinchalik kar bo'lgan) bolalar, ko'r va zaif ko'ruvchi (keyinchalik ko'r bo'lgan) bolalar sinflari bo'yicha ta'limni alohida olib borish majburiy shart hisoblanadi.

Shundan kelib chiqib, inkluziv ta'limni rivojlantirish va jamiyatda tashkil etish oldida bir qancha to'siqlar yuzaga keladi. Jumladan, bugungi kunda respublika bo'yicha jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun jami 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarda 21,2 ming nafar, 21 ta sanatoriy turidagi maktab-internatlarda 6,1 ming nafar o'quvchilar ta'lim-tarbiya oladi. Shuningdek, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan 13,3 ming nafar o'quvchilar uyda yakka tartibda o'qitiladi. O'qitish reja-dasturlari I – VIII turlarning barchasiga alohida-alohida yaratilishi va ularning ehtiyojlarini qondirishi darkor.

Oxirgi 10 yillikda inkluziv ta'lim tizimini joriy qilish bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Mazkur hujjatlarda jamiyatimizning bir bo'lagi bo'lgan maxsus yordamga muhtoj bolalarni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, ularga ta'lim-tarbiya berish, ularning sog'lom bolalar qatoridan o'rin olib o'z qobiliyati, imkoniyatlarini ko'rsata olishiga, ma'naviy kamol topishiga qaratilgan chora-tadbirlar belgilab berilgan. 2014-2016-yillarda Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda «O'zbekistonda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inkluziv ta'lim» loyihasi amalga oshirildi. Loyiha doirasida respublikaning 5 ta hududida tajriba-sinov maydonchalari tashkil etilib, 150 nafardan ortiq tibbiy-psixologik-pedagogik komissiya va 1,3 ming nafardan ortiq pedagog xodimlar inkluziv ta'lim xizmatlariga o'qitildi. Bundan tashqari, pedagog xodimlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha ta'lim muassasalarining o'quv rejalariga ta'lim tizimiga inkluziv amaliyotni tatbiq etishga doir 3

ta o'qitish moduli kiritildi. 2 ming nafardan ortiq alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar va ularning ota-onalariga inkluziv ta'lim xizmatlari tashkil etildi. Toshkent, Samarqand, Namangan, Xorazm va Surxondaryo viloyatlarida 5 ta tajriba-resurs markazi hamda 15 ta tajriba maktablari tashkil etilib, ularga 800 nafardan ortiq bolalar qamrab olindi.

Bugungi kunda respublika bo'yicha jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun jami 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarda (keyingi o'rinlarda – ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari) 21,2 ming nafar, 21 ta sanatoriy turidagi maktab-internatlarda 6,1 ming nafar o'quvchilar ta'lim-tarbiya oladi. Shuningdek, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan 13,3 ming nafar o'quvchilar uyda yakka tartibda o'qitiladi. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni sog'lom bolalar qatorida umumta'lim maktablarida o'qitish amaliyotini rivojlantirish maqsadida ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan o'quvchilarning umumta'lim maktablariga integrasiyalashuvi (uyg'unlashtirgan holda ta'lim-tarbiya berish) tajribasi qo'llanilishi natijasida so'ngi yillarda 500 nafarga yaqin alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar umumiy o'rta ta'lim maktablariga qaytarildi¹.

Bundan kelib chiqadiki, inkluziv ta'limni tashkil etishda quyidagi muammolar ko'zga tashlanadi:

o'qituvchi, o'quvchi, ota-ona, jamoat tashkilotlari mutaxassislari, keng jamoatchilik uchun inkluziv ta'lim bo'yicha o'quv-uslubiy majmualar, ommabop nashrlar yaratish va ularning mazkur tizim bo'yicha savodxonligini oshirish;

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 13 октябрдаги ПҚ-4860-сон қарорида “2020-2025 йилларда халқ таълими тизимида инклюзив таълимни ривожлантириш концепцияси”.

alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni kamsitish, ularga nisbatan shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomalada bo'lishning oldini olishga qaratilgan mexanizmlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish;

chekka hududlarda joylashgan o'quvchilar soni kam bo'lgan umumta'lim maktablaridagi alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitishga e'tibor qaratish;

umumta'lim muassasalarining o'quv xonalari va laboratoriyalarini zamonaviy mebel, jihozlar, o'quv-uslubiy materiallar, kompyuter va multimedia texnikalari, videokuzatuv tizimlarini inkluziv ta'lim tizimiga moslashtirish;

ta'lim muassasalarini inkluziv ta'limga jalb qilingan o'quvchilar uchun maxsus jihozlangan kompyuter texnikasi, interaktiv doska, eshitish moslamalari va sanitariya-gigiyena holatini moslashtirish;

inkluziv ta'lim tizimi uchun pedagog kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

oliy ta'lim muassasalarida inkluziv ta'lim dasturlari, inkluziv ta'lim metodikasiga oid o'quv reja, dastur, qo'llanma va darsliklarni takomillashtirish;

inkluziv ta'limda o'qitish usullarini takomillashtirish;

baholash tizimini shakllantirish.

Inkluziv ta'limni rivojlanishidagi to'siqlarni olib tashlash uchun quyidagilar zarur:

-nafaqat, ta'limni moliyalashtirish ko'rsatkichini oshirish lozim, balki alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchini qo'llab-quvvatlash;

-shuningdek, birinchi navbatda, ijtimoiy to'siqlarni bartaraf etish uchun: umumta'lim maktablarining madaniyat, siyosat va amaliyotni asta-sekin va maqsadli ravishda o'zgartirib borish;

-bolaga individual yondashgan holda ta'lim ehtiyojlarini inobatga olib individual o'quv reja, dastur ishlab chiqish, sinfni boshqarish va nazorat qilish mexanizmlarini o'zgartirish, o'quv maydonini bola ehtiyojidan kelib chiqib tashkil qilish, o'qituvchi, tarbiyachi va ijtimoiy hamkorlarni rag'bat mexanizmini ishlab chiqish;

-inklyuziv va maxsus ta'limda mavjud "eng samarali amaliy va ilg'or tajribalar" ma'lumotlar bankini yaratish;

-OAV, radio va televideniya inklyuziv ta'limni targ'ib qilish, aholiga inklyuzivlik, tenglik to'g'risida axborot yetkazish;

-eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun jest tili, ko'zi ojiz bolalar uchun Brayl alifbosini o'rgatuvchi qisqa muddatli kurslar, turli tadbirlar tashkil etish zarur.

Ma'lumki, ulug' mutafakkir Abu Ali ibn Sino merosida ilm va axloq uyg'unligi masalasi alohida o'rin tutadi. Allomaning "Tadbiri manzil" risolasida tarbiya masalasi ko'proq tahlil etilgan. Xususan, "Tadbiri manzil" da inson tayyor shaxsiy sifat, odat va ko'nikmalar bilan tug'ilmasligi qayd etiladi. Bunday xususiyatlar odamning ijtimoiy hayotida sekin-asta shaxsiy va o'zgalar tajribasi, avvalgi ajdodlar an'analari, ta'lim-tarbiya o'zgalarning ta'siri ostida shakllanadi. Shaxs kamolotida ijobiy fazilat va odatlarni qaror toptirish qanchalik qiyin va mushkul bo'lsa, ma'naviy qiyofaga yopishib olgan salbiy jihat va odatlardan xalos bo'lish shunchalik murakkabdir.

Alloma nazdida bolalar tarbiyasini barvaqt boshlagan ma'qul: "Bola tana bo'g'inlari barqaror bo'lgan, uning tili to'g'ri, ravon gapirish va quloqlari tinglash va o'zgalar so'zlarini qabul qilish hamda o'rganilayotgan narsaga (tabiiy) moyillik paytdan boshlab uni ilmlar va axloq-odob (asoslari)ga o'rgatib borish lozim".

Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo'lmish farzandlarni mas'uliyatni his etadigan, ularni davlat

taraqqiyoti va gullab-yashnashiga salmoqli ulush qo'shadigan munosib fuqarolar bo'lib yetishishlariga katta umid bilan qaraladi. Shu sababli, bizning ham vazifamiz, inklyuziv ta'limni tashkil etishda allomaning firklariga amal qilishimiz zarur.

2.2. Inklyuziv ta'limni joriy etishdagi muammolar

Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta'lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir. Inklyuziv ta'lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada deb hisoblaydi. Bunday ta'lim tizimiga ba'zi bir o'zgartirishlar kiritishni taqazo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o'quv rejalari tayyorlanadi, uslubiyotning psixologik muammolari bilan bog'liq tomonlari to'g'ri yo'lga qo'yiladi. Inklyuziv ta'lim hamma bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni ham o'zlari xohlagan maktabda o'qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi. Bolaning nogiron bo'lib qolishiga jamiyat, undagi muhit, tushunmovchiliklar, yo'l qo'yilgan xatolar sababchi bo'lgan. Demak, uning o'qishi uchun ham shu jamiyatning o'zi jon kuydirishi shart. Bola huquqlari xalqaro Konvensiyadan kelib chiqib, yaxshi maktab ta'limini uch xil ibora bilan ta'riflash mumkin, ya'ni:

- mos keluvchi;
- rivojlantiruvchi;
- inklyuziv.

Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyada iqtisodiy va ijtimoiy huquqlar bilan bir qatorda fuqarolik va siyosiy huquqlar kabi inson huquqlarining to'liq ro'yxatini o'ziga kiritadigan birinchi rasmiy ravishda tasdiqlangan xalqaro hujjat bo'lib, ayni

paytda ularning teng ravishda muhimligini anglatadi. Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya 1989-yil 20-noyabrda BMT Bosh Assambleyasida bir ovozdan maqullangan edi. Hozirgi vaqtda u, AQSh va Somali davlatlaridan tashqari, barcha mamlakatlarda ratifikatsiya (qabul) qilingan. Konvensiya bola huquqlarini himoya qilish uchun zaruriy yuridik va axloqiy standartlarni belgilaydi va davlat shartnomalarida aks ettirilgan bola huquqlarini yaxshilash borasidagi har qanday choralarga to'sqinlik qilmaydi.

Konvensiyaning qoidalari bolalar huquqlarini ta'minlashi lozim bo'lgan to'rtta asosiy talablarni mujassamlashtiradi: *omon qolish, rivojlanish, himoyalaniish va ishtirok etish.*

Birinchisi - omon qolish bolaning hayot kechirish va ehtiyojlarni qondirish borasidagi huquqlarini qamrab oladi va kun kechirishning asosini tashkil qiladi; unga munosib hayot andozalari, boshpana, oziqlanish va tibbiy xizmatlarga ega bo'lish kiradi. Shu o'rinda "*Cherri qat'iyati hurmatga sazovor*" hikoyasini keltiramiz:

Maymoq oyoq bilan tug'ilgan Cherri Filippinda yashaydi, juda kambag'al dehqon oiladan. Jamoatdagi saxiy bir odam homiyligi hamda JAR dasturi yordamida u jarrohlik amaliyotidan o'tib, maxsus poyafzal kiya boshladi. Cherri boshlang'ich maktabga borganida, boshqa bolalar uning ustidan kuldilar va qizni o'zlaridan chetlatib, ajratib qo'yishdi. Oilasi va JAR xodimlari yordamida hamda o'z irodasi bilan Cherri kamsitilishiga qaramay, o'qishni davom ettirdi.

Yuqori sinfda o'qiyotganida Cherriga munosabat biroz o'zgardi. "Simon of Cyrene" deb nomlangan mahalliy nodavlat tashkilot qizning o'qishiga bog'liq barcha xarajatlarni, shu jumladan yo'lkira, o'quv qurollari va darsliklar, va hatto tibbiy xizmatni o'z zimmasiga oldi. Maktabni bitirgach, Cherri ikki yil kolleжда o'qish uchun grant oldi, kompyuterlarda ishlashni o'rgandi. Cherri o'zi haqida shunday deydi: "Mehnatim zo'ye ketmaganidan xursandman. Pul topib, oilamga yordam beryapman, xarajatlarimni o'zim qoplayman. Jamoatdagi odamlar ba'zida ustimdan kulardi. Endi esa munosabatlar o'zgardi. Hozirda ular menga havas

qiladilar, IChSh bo'lishimga qaramay, shu darajagacha erishganimni tan oladilar. O'zimga ishonchim oshgan, endi qiyinchiliklardan qo'rqmayman¹".

Rivojlanish huquqi o'z iqtidorlarini eng maqbul darajada rivojlantirishga erishish uchun bolalarga kerak bo'lgan barcha narsalar kiradi. Misol sifatida ta'lim olish, o'ynash, dam olish, madaniy faoliyat, axborotga ega bo'lish, fikrlash erkinligi, vijdon va e'tiqod erkinligi bo'yicha huquqlarni keltirish mumkin.

Himoyaga ega bo'lish huquqi bolalar zo'ravonlik va ekspluatasiyadan himoyalangan bo'lishini talab qiladi. Bunda asosiy e'tibor quyidagi muammolarga qaratilgan: qochoq bolalar muammolari; yuridik tizimda zo'ravonlik qilish harakatlari; bolalarni qurolli mojarolarga jalb qilish; bolalar mehnati; o'smirlar tomonidan giyohvand moddalar iste'mol qilinishi va voyaga yetmaganlar seksual ekspluatasiya qilinishi.

Ishtirok etish huquqi bolaga jamiyat va mamlakat hayotida faol ishtirok etishga imkon beradi. Unga bolalar hayotiga taalluqli bo'lgan muammolar bo'yicha o'z fikriga ega bo'lish va uni bayon etish; tashkilotlarga a'zo bo'lish; tinch yig'ilishlarda ishtirok etish kabilar kiradi. Bolalar ulg'aygan sari jamiyat hayotida faol ishtirok etish, muhim hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan qarorlar bo'yicha mas'uliyatni qabul qilish uchun tobora ortib boradigan imkoniyatlarga ega bo'lishlari lozim.

Bola huquqlari konvensiyasini keltirib, shu o'rinda, muallifi noma'lum bo'lgan bir "*Maktab to'g'risida...*" nomli kichik hikoyachaga urg'u bermoqchimiz:

....U doimo bir nima demoqchi bo'lardi. Lekin hech kim buni tushunmasdi. U doimo bir nimani tushuntirishni istardi. Biroq bu hech kimni qiziqtirmasdi. Shunda u rasm chiza boshladi.

Ba'zida u shunchaki rasm chizishi mumkin edi..., va ushbu rasmlar aytarli ahamiyatga ega emasdi. U buni toshda o'yishni yoki osmonda yozishni xohlardi.

¹ Жар бўйича Йўриқнома - 2: Таълим Компоненти 54-бет.

U ko'm-ko'k o't ustida cheksiz moviy osmonga qarab yotishi mumkin edi, va shunda uning atrofida faqat shu osmon, ichida esa faqat aytmoqchi bo'lganlari qolardi. Shundan keyin u bir rasm chizdi. Bu juda chiroyli rasm edi. U rasmni yostiq tagida saqlar va hech kimga ko'rsatmasdi.

U ana shu rasimga har tunda nazar solishi mumkin edi va shu rasm to'g'risida o'ylab yotardi. Qorong'i tushib ko'zlari yumilib ketayotganda ham u hanuzgacha o'sha rasmni ko'rishi mumkin edi.

Ushbu rasm xuddi butunlay uning to'g'risida edi... Va u rasmni yaxshi ko'rardi.

U maktabga qatnay boshlaganida rasmni o'zi bilan olib ketardi. Kimgadir ko'rsatish uchun emas, faqat o'zining yonida bo'lishi uchun rasmni o'zi bilan olib yurardi.

Maktab kulgili edi.

U barcha partalar bo'lgani kabi, to'rt burchakli jigar rangli parta ortida o'tirardi va parta qizil rangda bo'lishi kerak, deb o'ylardi.

Uning xonasi ham, barcha boshqa xonalar bo'lgani kabi, to'rt burchakli va jigar rangli bo'lgandi. Xona tor, yopiq va dag'al edi.

Unga o'zining dag'al qo'llarida bo'r va ruchkani ushlab turish va o'qituvchi uning ketidan tikilib kuzatib turganligini his etish yoqmasdi.

Keyin u raqamlarni yozishi kerak edi. Ular ham hech qanday ahamiyatga ega emasdi. Ular harflardan ham yomon edi, chunki harflarni bir-biriga qo'shganda, ular qandaydir ahamiyat hosil qilardi.

Raqamlar ham dag'al va to'rt burchakli edi.. . Va u barchasidan nafratlanardi. Ayol o'qituvchi unga yaqinlashib, u bilan so'zlasha boshladi. O'qituvchi bolaga u ham barcha boshqa bolalar kabi galstuk taqib yurishi kerakligini aytdi. U o'qituvchiga unga galstuk yoqmasligini bildirdi, o'qituvchi esa buning ahamiyati yo'q, deb javob berdi.

Shundan so'ng ular sinfda rasm chizdilar. U barchasini sariq rangda chizdi, chunki shu kuni ertalab uning kayfiyati aynan shunga mos edi. Va bu juda chiroyli edi...

O'qituvchi unga yaqinlashib, tabassum qildi. «Bu nima?» deb so'radi u. «Sen ham Kenning rasmiga o'xshagan rasm chizsang bo'lmaydimi? Bu chiroyli emasmi?» Bu savollarning barchasi edi.

Shundan keyin onasi unga galstuk olib berdi va u boshqalar kabi doimo samolyot va raketalarni chiza boshladi.

Va u o'zining barcha eski rasmlarini tashlab yubordi.

Va endi, u osmonga qarab yotganda..., osmon bepoyon va moviy rangda edi, lekin uning o'zi boshqa yo'q edi.

U ham, barcha boshqalar kabi, ichidan to'rt burchakli va jigar rangli bo'lib qoldi, qo'llari ham boshqalarniki kabi, dag'al bo'lib qoldi. Va u ichida aytmoqchi bo'lganlarning barchasi endi ularni bayon qilishga muhtoj emasdi.

Ular endi tashqariga otilib chiqishga intilmasdi. Ular yakson qilingandi. Va barchasi kabi dag'al bo'lib qoldi ...

Hikoyada bolaning qiziqishlari inobatga olinmadi. Vaholangki, bolaning hayot kechirish va ehtiyojlarni qondirish borasidagi huquqlariga o'zining qiziqishiga munosib hayot andozalari, boshpana, oziqlanish va tibbiy xizmatlarga ega bo'lish kiradi. O'z iqtidorini eng maqbul darajada rivojlantirishga erishish, bolaga jamiyat va mamlakat hayotida faol ishtirok etish imkoniyatlarga ega bo'lishlari lozim. Mazkur hikoyani o'qigan Xeym Jinot shunday yozadi:

Men qo'rquvga soladigan xulosaga keldim. Men sinfdagi eng muhim bo'g'in ekanman. Chunki aynan mening shaxsiy munosabatim sinfdagi iqlimni shakllantiradi. Aynan mening kayfiyatim shunday muhitni yaratadi. Men o'qituvchi sifatida hayotni dahshatli yoki ajoyib qilish uchun juda katta kuchga egaman. Men azob keltirish yoki yaxshi munosabatda bo'lish vositasi bo'lishim mumkin. Men kamsitishim, xafa qilishim yoki o'vutishim mumkin. Har qanday vaziyatda mening munosabatim tanazzul yuzaga kelishi yoki kelmasligiga va pirovardida bolaning kayfiyatiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xeym Jinot

Bunga javoban shoir A.Kallam mazkur misralarni keltiradi:

*Ustoz! Mening kamalagimni ko'rmayapsizmi?
Siz uning barcha ranglarini nahotki ko'rmayapsiz?
Bilaman, Siz mendan achchig'lanyapsiz.
Siz olchalarni qizil rangga, barglarini esa yashil rangga
bo'yash kerak, deb aytdingiz.
Men buning aksini qilishim kerak emasligini fahmlayapman.
Lekin, Ustoz! Nahotki mening kamalagimni ko'rmayotgan
bo'lsangiz?
Uning rang-barangligini ko'rmayapsizmi?
Nahotki Siz meni ko'rmayapsiz?*

Albert Kallam

Nogiron bolalarga ularga nogiron deb faqatgina nuqson jihatdan yondashishi emas, balki bu bolalarga har tomonlama yondashish lozim. Bu esa maxsus ehtiyojli bolalar uchun ta'lim masalasini rejalashtirayotgan uning butun hayoti davomida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ehtiyojini hisobga olgan holda tuzishni talab etadi. Bundan tashqari, inklyuziv ta'limda alohida ehtiyoji mavjud boladagi nuqsonlarni bartaraf etish, korreksiyalash, kompensatsiya qilish bilan bir qatorda bilim ko'nikmalarga ega qilish, kasb hunarga o'rgatish ishlarini parallel ravishda olib borish talab etiladi. Bu tamoyilning mohiyatida maxsus ehtiyojli bolalarga ilk yosh davrida erta yondashish ham yotadi. Maxsus ehtiyojli bolalar ta'limi boshlang'ich va o'rta-maxsus ta'limni olishlari bilan yakunlanmasligi kerak. Nogiron bolalarning kasb-hunar ta'limi va oliy ta'limi ham amalga oshirilishi talab etadi. Chunki inklyuziv ta'lim tizimining vazifalaridan biri maxsus ehtiyojli bolalarni har tomonlama

rivojlantirish, ularning barcha huquqlarini ta'minlashdan iboratdir. Buning uchun quyidagilarga diqqat qaratmoq lozim:

1. *Maktab binosining tayyorlik darajasi:* harakatlanishida nuqsoni bor bolalarni qabul qilish va ularga maktab binosiga, barcha xonalarda bemalol harakatlanishi, binoga kirish (sinf, oshxona, kutubxona, hojatxona) uchun sharoit yaratish. Shuni inobatga olish kerakki, O'zbekistonning ko'plar maktab binolari eski tarzda qurilgan bo'lib, inkluziv talab mezonlariga javob bermaydi (panduslar, liftlar, yo'laklarda ushlagichlarning mavjudligi, qiyin ochiladigan eshiklarning mavjudligi, moslashtirilmagan hojatxonalar) bu masalaning yechimi jiddiy moliyalatirishni talab qiladi.

2. *Bolani maktabga olib borish muammosi:* Oldindan transport masalasini ko'rib chiqish. Doim ham ota-onalar farzandlarini ta'lim muassasalariga olib borolmaydi. Shuning uchun, har bir bola (uning jismoniy va aqliy holatiga ko'ra) uchun tarbiyachilar biriktiriladi. Ular bolani xavfsiz harakatlanishi uchun sharoit yaratishi zarur bo'ladi.

3. *Ta'lim muhiti tayyorligi darajasi:* Muassasalar o'quvchilarning turli ta'lim imkoniyatlarga mos kelishi. Ta'lim - bu ijtimoiy jarayon, guruhlar harakati. Maktab hayotida yangicha qarashdan tashqari, inkluziv ta'lim muhiti madaniy tarz va munosabatlarini tahlilini talab qiladi. Bunday muhitni faqat ota-onalar bilan yaqin hamkorlikda, barcha ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro birlashgan jamoaviy tarzda yaratish mumkin. Bunday muhitda, bola bilan, bola uchun, nafaqat, «o'zgacha» balki oddiy bola uchun ta'lim muhitini o'zgartirishga tayyor insonlar ishlashi kerak.

Bangladesh qishloqni rivojlantirish qo'mitasi (BQRQ) mamlakat bo'ylab 1,5 million nafar bola o'qiydigan 50 000ta bolalar bog'chasi va boshlang'ich maktabni boshqaradi. Ular, odatda, bambuk

va loydan yasalgan bir xonali uylar bo'lib, bolalarning uyidan bir kilometrdan kamroq masofada joylashgan. Bu muassasalar bolalar uchun qulay vaqtda ishlaydi, ayrimlari erta soat 6 da ochilsa, boshqalari kun bo'yi, ikki smenada ish yuritadi.

2003-yildan buyon BQRQ inklyuziya tamoyillariga rioya qiladi: "Inklyuziv yondashuv oddiy sinfxonada barcha o'quvchilar, shu jumladan, maxsus ehtiyojli bolalar, imkoniyati cheklangan bolalar, qizlar va kambag'al bolalar ehtiyojlariga javob berishni anglatadi". BQRQ maktablari jadvali qishloq hayotiga moslashtirilgan.

O'qituvchilar mahalliy mutaxassislar orasidan yollanadi, jamoat dars jadvalini tuzish, maktab uchun joy tanlash, sinflarni qurish uchun ishchilar va materiallar ajratishda faol ishtirok etadi. O'qitish metodikasiga kelsak, o'quv jarayoni diqqat markazida o'quvchi turadi, barchaning ishtiroki rag'batlantiriladi, darslar musiqa, raqs, san'at, o'yinlar va hikoyalar aytish shaklida o'tkaziladi. Ayrim maktablarda rasmiy maktablarga umuman bormagan bolalar, boshqalarida esa maktabni tashlab ketgan bolalar o'qiydi.

BQRQ maktablaridagi o'qishni tugatgan bolalar rasmiy maktabga qaytadilar. IChka ixtisoslashgan nodavlat tashkilotlar va davlat, BQRQga maktablarda imkoniyati cheklangan bolalar borib o'qishiga xalaqit qiladigan to'siqlarni bartaraf etish va natijada maktabda inklyuziv muhit yaratishda yordam beradi. Ushbu maqsadda quyidagi ishlar olib borildi: panduslar, keng eshiklar, qo'shimcha kengroq derazalar qurish; o'qituvchilar va boshqa xodimlar uchun treninglar tashkil qilish; qimmat bo'lmagan yordamchi moslamalar bilan ta'minlash, masalan, eshitish apparatlari, ko'zoynak, nogironlar aravachalari; va o'rganuvchi ehtiyojiga asoslab tuzilgan o'quv qo'llanmalari va uslublari, shu jumladan, ICh haqida xabardorlikni oshiradigan plakatlar va hikoyalar taqdim etildi, Bu harakatlardan asosiy maqsad, "IChni ijobiy qabul qiladigan" muhit yaratishdir¹.

¹ Жар бўйича Йўриқнома - 2: Таълим Компоненти 56-бет.

4. *Maxsus ehtiyoji bor bolalar bilan ishlashda umumiy maktab o'qituvchilarining tayyor emasligi* (kasbiy, psixologik va uslubiy), inklyuziv muhitda ishlashda pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarning yetishmasligi sezilyapti, psixologik to'siq va kasbiy stereotiplarning mavjudligi kabi muammolar dolzarb bo'lib turibdi. Bu muammolarni yechish uchun OTM bakalavriat va magistratura dasturlari, malaka oshirish dasturlari, ilmiy-ijodiy ustaxonalar rejasi, xorijiy ta'lim muassasalar bilan tajriba almashish, stajirovkalar va boshqa yo'nalishlar tashkil qilinishi lozim. Demak, muammolari bo'lgan bolalar taqdiri masalalarini hal qilishda turli soha vakillari faoliyatlarining yangi yo'nalishlarda chambarchas birlashuvini yo'lga qo'yimlik bilan bog'liq.

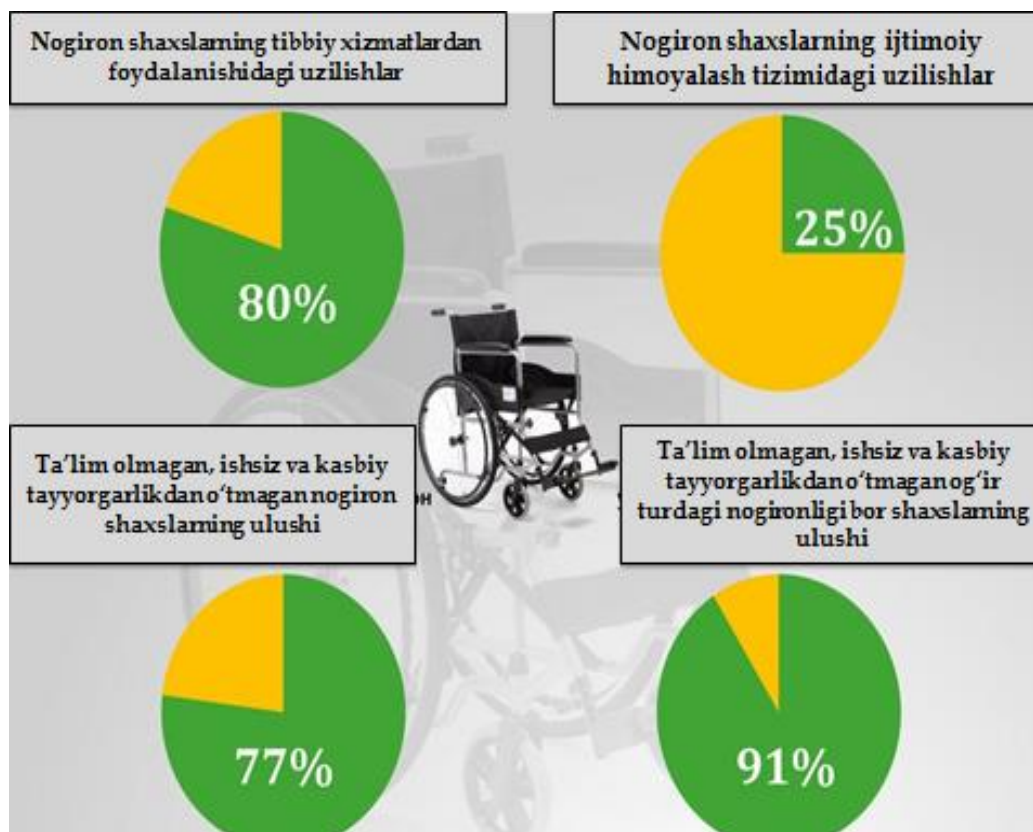
5. *Butun jamoaning inklyuziya g'oyasini baham ko'rishga tayyorligi va uni maktab jamoasiga joriy etish.* Maktab jamoasi madaniyatining o'quvchilar muloqot turlari va usullarida ifodalanishiga bevosita ta'siri mavjud - rahbar va o'qituvchi, o'qituvchi va o'quvchi, o'qituvchi va ota-onalar. Muloqot belgilari insonning shaxsiy tajribasida bo'lgan va jamiyat tomonidan o'rnatilgan qoidalar .

2.3. Inklyuziv ta'lim sohasida sodir bo'lgan ijobiy o'zgarishlar

Statistik ma'lumotlarga qaraganda, bugungi kunda nogiron shaxslarning tibbiy xizmatlardan foydalanishidagi uzilishlar 80 %ni, nogiron shaxslarni ijtimoiy himoyalash tizimidagi uzilishlar 25 %ni, ta'lim olmagan, ishsiz va kasbiy tayyorgarlikdan o'tmagan nogiron shaxslarning ulushi 77%ni, ta'lim olmagan, ishsiz va kasbiy tayyorgarlikdan o'tmagan og'ir nogironligi bor shaxslarning ulushi 91%ni¹ tashkil qilar ekan. Bundan ko'rinadiki,

¹ <https://www.unisef.org/uzbekistan/inti-day-of-persons-with-disabilites-rus>

inklyuziya sohasida qilinishi lozim bo'lgan ishlar bisyor. Buning uchun birinchi o'rinda inklyuziv ta'limga nisbatan yangicha fikrlash, yangicha dunyoqarash va yangicha yondashuv zarur.

Inklyuziv ta'limga yangicha fikrlarning talqin etilishi milliy, tashkiliy va uslubiy islohotlarni talab etadi. Maxsus ta'limga muhtoj bolalar hozirgi maktab tizimida ehtiyojlari qondirilmayotgan bolalardir. Shu sababdan maktablar barcha bolalarning turli xildagi va umumiy maqsadlari, intilishlari, qiziqishlariga javob berishi va ularning bilim olishlarini ta'minlashi lozim. Inklyuziv ta'limni rivojlantirish uchun umumiy ta'lim tizimiga tarkibiy o'zgartirishlar kiritish muhimdir. "Umum ta'lim" va "maxsus ta'lim" o'rtasidagi to'siqlar olib tashlanishi kerak. Maxsus ta'lim oddiy ta'limning bir qismi bo'lishiga qaramasdan, o'zining o'quvchilari, o'qituvchilari, boshqaruv jamoasi va ta'minot tizimidan tashkil topgan ikkita ta'lim tizimi

amalda qo'llanilib kelinmoqda. Barcha o'quvchilarning talablariga javob beruvchi "Inklyuziv maktab" da bunday tizimga ehtiyoj qolmaydi. Islohotlar ta'lim maqsadlarining amaliyotini boshqarish mumkin, lekin ularning pedagogik amaliyotini to'g'ridan-to'g'ri boshqara olmaydi. Shu sababdan samarali bo'lishi uchun islohotlar yaxshi muhokama qilinishi va ta'lim tizimi boshqaruvchilar hamda uni amalda qo'llovchilar tomonidan ko'rib chiqilishi kerak.

Inklyuziv ta'lim quyidagi shart-sharoitlarni tashkil etilishi mumkin: ommaviy maktabgacha tarbiya muassasalari, umumiy o'rta ta'lim maktab sinflari (guruhleri)da umumiy va alohida yordam ko'rsatish xonalari, logoped xonalarida korreksion pedagogik yordam ko'rsatish, korreksion sinf (guruh)larda maxsus ta'lim olish imkoniyatlari yaratilishi lozim. Inklyuziv ta'lim tizimiga maxsus yordamga muhtoj bolalarni viloyat (shahar, tuman) xalq ta'limi bo'limlari tomonidan tibbiy-psixologo-pedagogik komisiya faoliyatida "Respublika, viloyat, tuman tibbiy- psixologo-pedagogik komissiyalar to'g'risida"gi Nizom asosida qabul qilinadi.

Imom Buxoriy rivoyat qilgan Hadisi sharifda: "Bolalaringizga odob beringlar va odoblarini chiroyli qilinglar", deyiladi. Farzand ta'lim-tarbiyasi xususida Imom G'azzoliy o'zining "Ihyou ulumud din" asarida "Bola - ota-ona qo'lidagi omonat. Uning qalbi turli naqsh va rasmlardan xoli. Qanday naqsh solinsa, qabul qiladi... Agar yaxshilikka undalsa va o'rgatilsa, saodatli bo'ladi. Ota-onasi hamda odob, ta'lim-tarbiya bergan ustozlar uning savobiga sherik bo'ladi..." deb yozadi. Shundan kelib chiqib, bolaning rivojlanishidagi me'yordan chetga chiqishlarni erta tashxis qilish, muammo oqibatini bartaraf etish, rivojlanishida u yoki bu muammosi bo'lgan maktabgacha ilk va kichik yoshdagi bolalarga pedagogik

yordam ko'rsatish, ularni umumta'lim muassasalariga uyg'unlashtirish modellarini ishlab chiqish masalalari kun tartibida turgan dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda.

T.S.Zikov eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan boshlang'ich sinflarda olib borgan eksperimenti va ko'p yillik tajribasi asosida zamonaviy differensial ta'lim tizimiga yangi usullarni kiritish, xususan, ta'limning korreksion rivojlantiruvchi omillarini faollashtirish, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalarni umumta'lim muassasasida o'qitish jarayonida maxsus eshituv vositalarini qo'llash, bolalar nutqini o'stirish ishini jadallashtirish, lug'atini boyitish, eshitish idrokini rivojlantirish asosida nutqning turli jihatlarini shakllantirish muhim ekanligini ko'rsatib o'tgan¹. A.V.Aksenova ham o'zining ilmiy tadqiqotlariga asoslanib, yuqoridagi fikrni tasdiqlaydi². Uning fikricha, maxsus yaratilgan shart-sharoitlarda ovoz kuchaytirish, gapiruvchining bevosita quloqqa yaqin kelishi, tovush kuchaytiruvchi asboblarning qo'llanishi natijasida eshitishida muammosi bo'lgan bolalar bilan nutqiy muloqotga kirishishni osonlashtiradi.

Bugungi kunda respublikamizda nuqsoni bo'lgan bolalarning ta'limga jalb qilinishi borasidagi mavjud muammolarning samarali hal etilishi maqsadida ta'lim tizimida quyidagi tadbirlarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Jismoniy va aqliy nuqsoni bo'lgan bolalarning aniq va erta tashxisi asosida ta'limga qamrab olinishiga erishish;

2. Inkluziv ta'limni joriy qilishning ilmiy-nazariy asoslari va metodik ta'minotini ishlab chiqish maqsadida ilmiy-tadqiqot ishlarini amalga oshirishni yo'lga qo'yish, bu borada amalga oshirilayotgan ilg'or ish tajribalari bilan tanishish maqsadida xorij

¹ Zyкова Т. С. Учебник как компонент системы обучения детей с нарушениями слуха : сообщение 1 // Дефектология. – 2011. – № 4. – С. 13-28.

² Аксенова А.В. Инклюзивное физическое воспитание детей младшего школьного возраста // Ученые записки университета имени П.Ф.Лесгафта. 2016. - №3 (133). –С.17-19.

mamlakatlarga mutaxassislar xizmat safarini uyushtirilishiga erishish;

3. Inkluziv ta'lim muassasalari uchun pedagog xodimlarni tayyorlash, qayta tayyorlashning jadallashuviga erishish;

4. Umumiy o'rta ta'lim maktablari, maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar xodimlari uchun inkluziv ta'limning mazmun va mohiyatini yoritib berishga qaratilgan maxsus o'quv seminar-treninglar o'tkazib borish;

5. Ta'lim jarayoniga pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlarni olib kirish;

6. Nuqsoni bo'lgan bolalarning ijtimoiy moslashuvi, sog'ligi va rivojlanishi kabi dolzarb masalalar yuzasidan metodik tavsiyalar, qo'llanmalarni yaratish va maqsadli joylarga yetkazish ishlarini tashkil qilish;

7. Pedagog xodimlar va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik ishlarini takomillashtirish, hamkorlikning turli shakllaridan foydalanishga erishish;

8. Ta'lim tizimida alohida yutuqlarga erishayotgan xodimlarning OAVlar orqali bolalarning ijtimoiy moslashuvi, imkoniyatlarini yoritib berishga bag'ishlangan targ'ibot ishlarida muntazam ravishda faol qatnashib borishlariga erishish.

2.4. Inkluziv ta'lim muhitining yaratish modellari

Inkluziv ta'limning maktab modeli (keyingi o'rinlarda Model deb yuritiladi) - bu inkluziv ta'lim muhitini yaratish sharoitida inkluziv ta'limning maqsadlari va vazifalarni amalga oshirishni ta'minlaydigan tamoyillar, me'yorlar, funktsional tuzilmalar, faoliyatning ketma-ket bosqichlari, tashkiliy shartlar va mexanizmlar majmui.

Keyingi yillarda nogiron o'quvchilar soni ortib, umumiy o'rta maktabda (5-11-sinflar) ko'p bosqichli ta'lim modeli asosida

stixiyali inkluziyadan tizimli inkluziyaga o'tilmoqda. Ushbu modelni tanlash to'plangan tajribani tahlil qilish va boshqa mamlakatlar tajribasini o'rganish asosida amalga oshirildi.

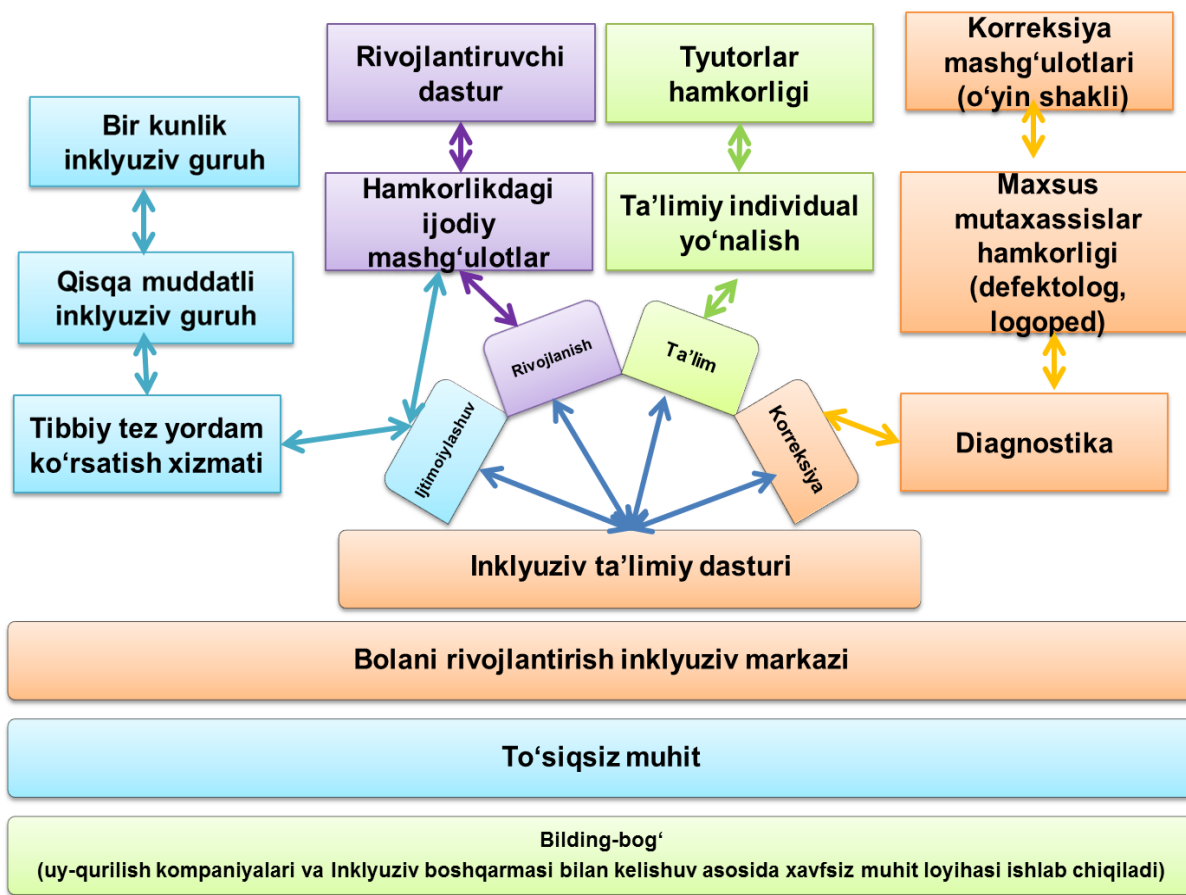
O'zbekiston maktablaridagi inkluziv o'quvchilarning aksariyati (70%) ko'rish va eshitishda nuqsoni bo'lgan, tayanch-harakat tizimida buzilishlari bo'lgan, og'ir nutqi buzilgan va boshqa nuqsoni bo'lgan o'quvchilardir.

Nuqsoni bor bolalarni maktabga keltirishdan avval tayyorlash lozim. Tayyor bo'lmagan bolani tengdoshlari va ularning ot-onalari tayyorlanmagan muhitiga qo'yish - bu inkluziya g'oyasini obro'sizlantirishga olib keladi. Shu sababli xorijiy tajribalarga tayangan holda, inkluziv ta'limga tayyorgarlikning ikkita asosiy usulini havola etamiz.

Inkluziv ta'limga tayyorlashning har ikki usuli ham boshlang'ich maktabda ish tizimi bolaning xulq-atvor, neyropsixologik va hissiy-semantik jarayonlarni o'z ichiga olgan kompleks yondashuvga asoslanadi. Mutaxassislarning jamoaviy ishi tashkil etilgan bo'lib, uning tarkibiga boshlang'ich sinf o'qituvchilaridan tashqari psixolog, neyropsixolog, defektolog, logoped, repetitor va ko'ngillilar faoliyat olib boradi.

Birinchi usul - maktabga tayyorgarlikning kichik guruhidagi mashg'ulotlar (6 kishidan ko'p bo'lmagan)ni tashkil qilish, ular yuqori malakali o'qituvchi-defektolog tomonidan olib boriladi.

Ikkinchi yo'l - bu turli nuqsonli o'quvchilar guruhida konstruktiv ish uchun zarur bo'lgan psixologik va pedagogik usullar arsenaliga ega bo'lgan boshlang'ich sinf o'qituvchisi tomonidan olib boriladigan katta inkluziv maktabga tayyorgarlik guruhidagi mashg'ulotlar (15 kishidan ko'p bo'lmagan). Buning uchun esa, alohida usul uchun inkluziv ta'lim dasturlari ishlab chiqiladi (Qarang: rasm).

Nogiron bolalarni boshlang'ich, o'rta va o'rta maxsus maktab bosqichlarida kuzatib borish uchun turli xil pedagogik texnologiyalardan foydalanish mumkin, ammo butun qurilgan modelning muhim elementlari - bu mutaxassislar ishidagi uzluksizlik, maktab ta'limi, qo'llab-quvvatlash xizmati ishidagi jamoaviy yondashuv, bolalarni butun vaqt davomida doimiy psixologik va pedagogik qo'llab-quvvatlashdir. To'liq huquqli inkluziya uchun bola turli xil ta'lim darajalarida mutaxassisdan mutaxassisga "ko'chirilganda" psixologik va pedagogik yordamning vertikal mustahkam "piramidasi"ni qurishi kerak.

Inkluziv ta'lim muhitini muvaffaqiyatli tashkil etish uchun zarur shart-sharoitlar quyidagilardan iborat:

Ma'muriy yordam. Nuqsoni bo'lgan bolalar uchun inkluziv ta'limning zarurati va ma'nosini ma'muriyat tomonidan tushunish va qabul qilish. Psixologik-pedagogik xizmat tomonidan qabul

qilingan ma'muriy qarorlarning inklyuziya tamoyillariga muvofiqligini tekshirish.

Moliyaviy xavfsizlik. Maktabda turli profildagi mutaxassislarni o'z ichiga olgan psixologik-pedagogik yordam guruhini shakllantirish uchun moliyaviy imkoniyat.

Kadrlar bilan ta'minlash. Maktabda pedagogik xodimlar xizmatining mavjudligi, barcha tegishli sohalardan asosiy bilimlarning mavjudligi: psixologiya, defektologiya, neyropsixologiya, shuningdek, nuqsonli bolalarning rivojlanish xususiyatlari.

Maktabning barcha mutaxassislarining jamoaviy ishi. Pedagogik va axloqiy qadriyatlarining umumiy tizimi. Doimiy qo'llab-quvvatlash va o'zaro almashish. Strategik va muammoli masalalarni birgalikda hal qilish.

Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari: bolalar, ota-onalar, maktab xodimlari uchun o'rnatilgan psixologik va pedagogik yordam tizimi. O'zaro ishonchni shakllantirish.

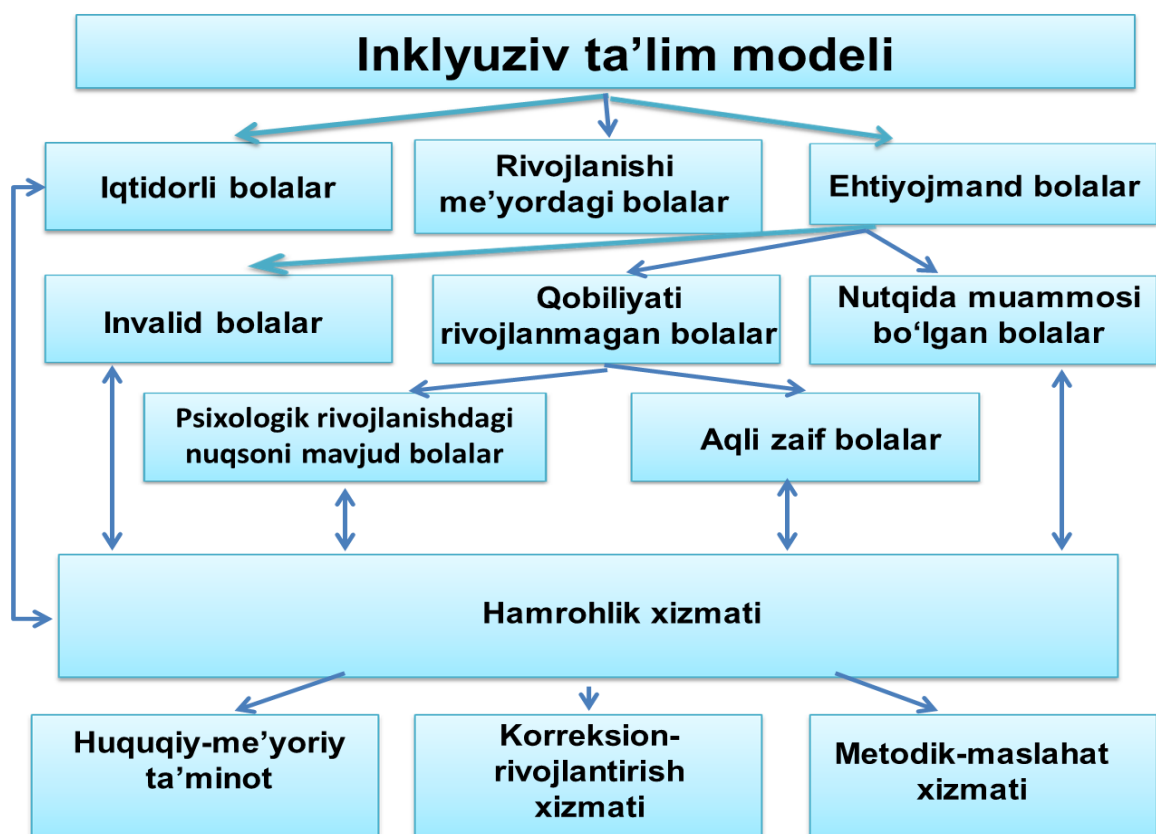
Ta'limning barcha bosqichlari o'rtasidagi uzluksizlik. Ishning umumiy tamoyillari, har bir oila haqida ma'lumot uzatish, bola bosqichdan bosqichga o'tganda va yangi bosqichga moslashishda qo'shma maslahatlar.

Faqat nogiron bolalar emas, balki barcha bolalarning ota-onalari bilan ishlash. Ota-onalar klublari, individual maslahatlar, ota-onalarni o'qitish, qo'shma loyihalarni amalga oshirish.

Ish usullari va ta'lim muhitining o'zgaruvchanligi. Keng ko'lamli usullar va qo'shimcha o'quv materiallaridan foydalangan holda darslarni o'tkazishning turli shakllari, shu jumladan, xulq-atvor yondashuvi va nutq terapiyasi, defektologik, neyropsixologik usullar, har xil turdagi dasturlar uchun darsliklar; maktab va o'quv xonalarining ta'lim maydonini hududiy lashtirish, resurs zonalarining mavjudligi.

O'qituvchilarning doimiy kasbiy rivojlanishi. Tizimli ichki seminar, trening, mahorat darslar tashkil qilish, o'zaro bilim olish, o'qituvchilarning keng kasbiy jamoada ishtirok etishi, o'z tajribasini tahlil qilish va umumlashtirish, uni psixologik-pedagogik konferensiyalar, seminarlar, davra suhbatlarida taqdim etish.

O'z navbatida, inklyuziya maktabning o'zi uchun kuchli manbadir. Shu sababli ham u quyidagi komponentlarning uzviylik va uzluksizligida faoliyat yuritishda samara beradi (Qarang: rasm).

Ko'pgina o'qituvchilar va mutaxassislarning kuzatishlariga ko'ra, maktablardagi bolalar soni hozirda bir xil emas, o'qishda qiyinchiliklarga duch kelgan bolalar juda ko'p. Ular uchun har bir bolaning ta'lim ehtiyojlarini qondira oladigan eng individuallashtirilgan muhit juda muhimdir. Maktabda maxsus

bolalarning mavjudligi maktab jamoasida tuzatish va rivojlantirish ishlarining turli yo'nalishlari bo'yicha mutaxassislarni jalb qilish zarurati bilan bog'liq vaziyatni yaratadi. Bu mutaxassislar o'qituvchilarga barcha bolalar bilan ishlashda yordam berish uchun kuchli manbadir.

Inklyuziv ta'lim muhiti o'qituvchida yangi kompetensiyalar sinfini shakllantirish zaruriyatini keltirib chiqaradi: o'z faoliyatida turli pedagogik texnologiyalar, tizimli ta'lim, tabaqalashtirilgan yondashuv, ko'p bosqichli ta'lim va boshqa ko'p narsalarni qo'llay bilish zarur bo'ladi.

Psixologik-pedagogik yordam mutaxassislari - psixologlar, neyropsixologlar, defektologlar, logopedlar inklyuziv sinf o'qituvchilarida ushbu muhim vakolatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Agar biz maktab hayotini kelajakka tayyorgarlik bosqichi sifatida emas, balki hayotning mustaqil o'zini-o'zi qadrlash bosqichi deb hisoblasak, unda alohida bolaning ushbu bosqichni yorqin va boshqa har qanday o'quvchidan kam emasligiga ishonch imkoniyati bilan hissiy jihatdan boy yashashini ta'minlash mumkin.

Inklyuzivlik maktabning butun ta'lim muhitining kuchi va professionalligi sinovidir. Ammo shu bilan birga, bu butun maktabning rivojlanishiga yaxshi turtki beradigan muhim manbadir.

2.5. Inkluziv maktab o'qituvchilariga tavsiyalar

Inkluziv maktab o'qituvchilari, avvalo, ta'lim jarayoni ishtirokchilarining bilim olish va maktab hayotida to'liq ishtirok etish uchun to'siqlar nafaqat nogiron bolalar, balki barcha o'quvchilarda kuzatilishi mumkin ekanligini tushunishlari muhimdir.

Fikrlarimizning avval boshidan ta'kidlaganimizdek, inkluziv deyilganda, faqat nogiron bolalar haqida emas, balki tenglik, ijtimoiy hayotda o'z o'rnini topa olishga imkoniyat yaratish, bola yashash joyining har tomonlama havfsizligi kabi bir qancha omillar inobatga olinadi. Inkluziv havfsiz muhitni yaratishda turli to'siqlarni aniqlash va bartaraf qilish, hech bo'lmaganda ularni qanday yengish mumkinligini aniqlash maktab oldida turgan muhim vazifalardan biridir.

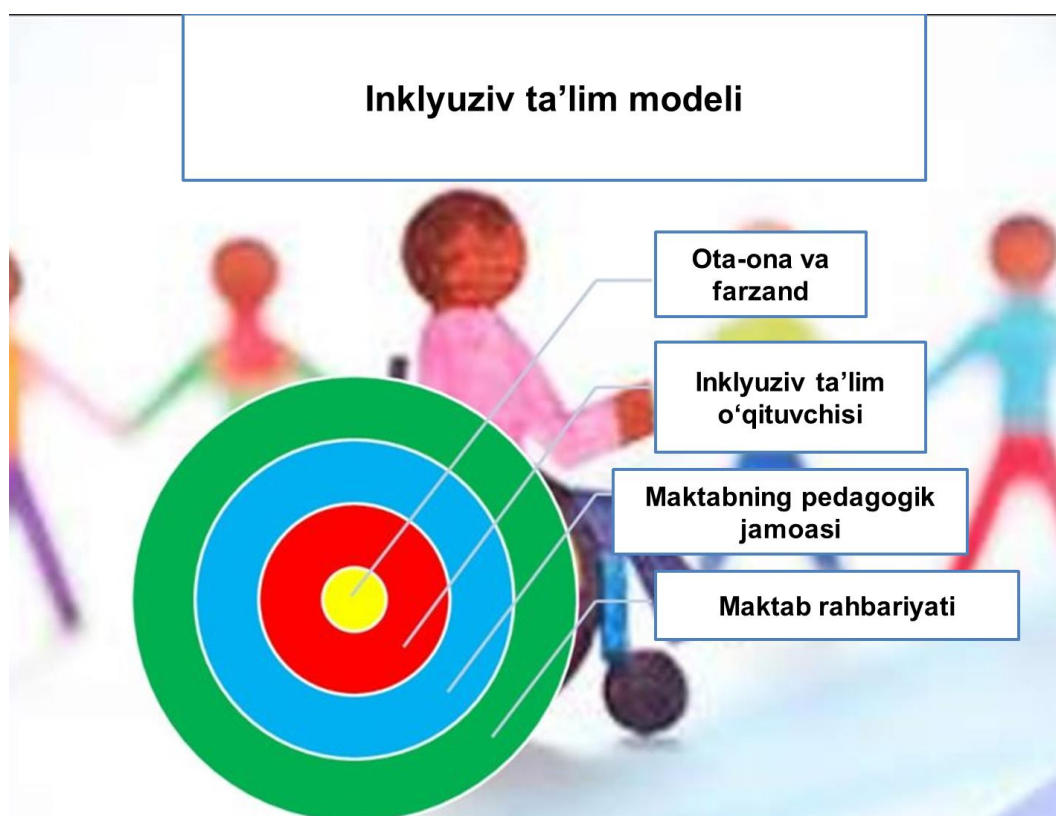
Maktabda mavjud bo'lgan qiyinchiliklar va to'siqlarni qanday aniqlash mumkin? Xavfsiz muhit, nafaqat, nogironlar aravachalari uchun emas, balki barcha bolalar uchunligini tan olish lozim?

Bunda eng muhim narsa, maktabning ochiqligi, jarayonning barcha ishtirokchilarining fikrlarini muhokama qilishga va tinglashga tayyorligidir.

O'zbekiston ta'limida nogiron bolalar alohida yakka tartibda o'qitilardi. Barcha chekka hududlarda ham xavfsiz muhit yaratilmagan edi. Qaysidir jihatdan kishilar ongida ham inkluziv muhit haqida tushunchalar mavjud emas edi. Bunday yo'l tutish yangi bo'lsa-da, hammaning ko'nglidagi og'riqli nuqta bo'lganligi sababli o'qituvchilar, ma'muriyat, maktab allaqachon bu borada birinchi qadamni qo'ygan, maktab vakillari, ota-onalar, bolalarning o'zlari, direktorlar menejerlar bilan hamkorlik bunday tizimni yaratishga harakat qilmoqdalar.

Bolalar uchun nima yaxshiyu va nima yomonligi haqidagi masalalarga ularning o'zidan yaxshiroq hech kim javob bermaydi. Shu sababli ota-ona, o'qituvchi birgalikda bolani tinglashi kerak, shundan vaziyatni aniqlaydi. Ota-ona esa, bunda bolaga ham, o'qituvchiga ham yordam berishi zarur. Yana bir jihati shundaki, ular o'zaro suhbatning optimal, samarali shaklini topishi kerak. Bundan tashqari, mavzu doirasida suhbat jarayonida bolalar qo'rqmasliklari uchun maktabda kim bunday muhokamani o'z zimmasiga olishi mumkinligini aniqlab olish lozim. Buning uchun o'qituvchi ochiq bo'lishi va eng foydali ma'lumotlarni baham ko'rish kerak.

Inklyuziv ta'lim modelida quyidagi shaxslar chambarchas bo'lishi va o'zaro aloqadorlikda faoliyat yuritishi lozim:

O'qituvchilarning o'z o'quvchilarini o'rganish va ijtimoiylashtirishdagi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar to'g'risidagi

fikrini bilish kerakmi? degan savol tug'iladi. Javob: qiyinchiliklarni ko'pchilik o'qituvchilar ko'radilar, ayrimlarni ularni hal qilishga ijodiy yondashsalar, ayrimlari befarq bo'ladilar, ayrimlari yengish haqida tizimli chora-tadbir ishlab chiqadilar. Biroq, birinchi navbatda, inkluziv ta'lim haqidagi jamiyatda bo'layotgan dunyoqarashni, ongni o'zgarishi zarur. Bolalarni tibbiy ko'rikdan o'tkazish, jamiyatdagi o'z o'rnini topa olmayotgan, erta turmushga chiqayotgan bolalarni qoralashga yo'l qo'yilmasligini tushunish, bunday hodisalarni oldini olish uchun kurashish lozim.

Jahonda inkluziv ta'limda ishlash tajribasiga ega bo'lgan o'qituvchilar tomonidan quyidagi yo'llar ishlab chiqilgan:

1) nogiron bolalarni "sinfdagi boshqa bolalar kabi" qabul qilish;

2) ularning aqliy va jismoniy holatini inobatga olib, boshqa bolalar faoliyatidagi vazifalarni soddaroq qilib bajarishga erishish;

3) bolalarni ishning guruh shakllariga jalb qilish va muammolarni guruhda hal qilish;

4) faol ta'lim usullaridan foydalanish - manipulyatsiya, o'yinlar, loyihalar, laboratoriya ishlari, dala tadqiqotlari.

Bolalar, o'qituvchilar va ota-onalar bilan uchrashuvlar, suhbatlarni tashkil qilishni maktab psixologik xizmati (agar mavjud bo'lsa) o'z zimmasiga olishsa, juda yaxshi samara berardi. Biroq, barcha masalalar maktab ma'muriyatining xayrixohligi va qo'llab-quvvatlashiga bog'liq bo'ladi.

Inkluzivlik sinfda, sizning har bir darsingizda sodir bo'ladi. U o'qituvchining pedagogik mahorati bilan yaratiladi. Shunday ekan, inkluziv ta'limda ishlash uchun bir nechta muhim tavsiyalarni hukmingizga havola etamiz:

1. Inklyuziya g'oyasini tushuning, uning ma'nosi va jamiyat taraqqiyotidagi qiymatini tushuning. Ushbu g'oyaning muxlisiga aylaning!

2. Inklyuziv muhitda ishlash uchun psixologik tayyorlikni shakllantirish va har qanday bola bilan ishlash qo'rquvini yengish, noaniqlikdan qochish zarur. O'zingizning "maxsus" bola bilan ishlash shaxsiy tajribangizni yarating! O'zingizga va unga ishonning!

3. Dasturiy va didaktik ishlanmalarga ijodiy yondashing. To'g'ri ular maqsad emas, shunchaki vositadir, ammo vosita orqali maqsadga erishasiz. Didaktik ishlanma qilayotganda har bir bolaning individual imkoniyatlarini ko'rishga harakat qiling. Dastur elementlarini o'zingizga emas, unga moslashtiring.

4. Darsda sizning vazifangiz bolalarni o'quv muammolarini hal qilishda o'zaro munosabatni o'rnatish ekanligini unutmang. Bolaga ishonning, juftlik va guruhda o'zaro munosabatlarni tashkil qiling, buni o'zingiz qilishdan ko'ra bolaga topshirsangiz ish samaraliroq bo'ladi. Intizomni emas, balki bolani o'quv jarayonida kirishini nazorat qilishga harakat qiling.

5. Baholash ta'lim maqsadlariga erishish vositasidir, bolalarni saralash vositasi emas. Baho o'qitish uslublaringizni moslashtirishga yordam berishi kerak.

6. O'quv jarayonini har bir bolaga qarata samarali bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishga harakat qiling. Biz hammamiz o'zgachamiz! Va ba'zida biz yordamga muhtojmiz.

7. Sinf xonasini ijodiy tashkil qiling va ijodiy ishlashga tayyorlang. Shuningdek, u ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun, bolalarning turli faoliyatlari uchun sharoitlar yaratilishi kerak.

8. Yodingizda bo'lsin, sizning eng kata yordamchilaringiz - bu ota-ona. Ular ham farzandlari uchun mas'uldirlar. Ular bilan

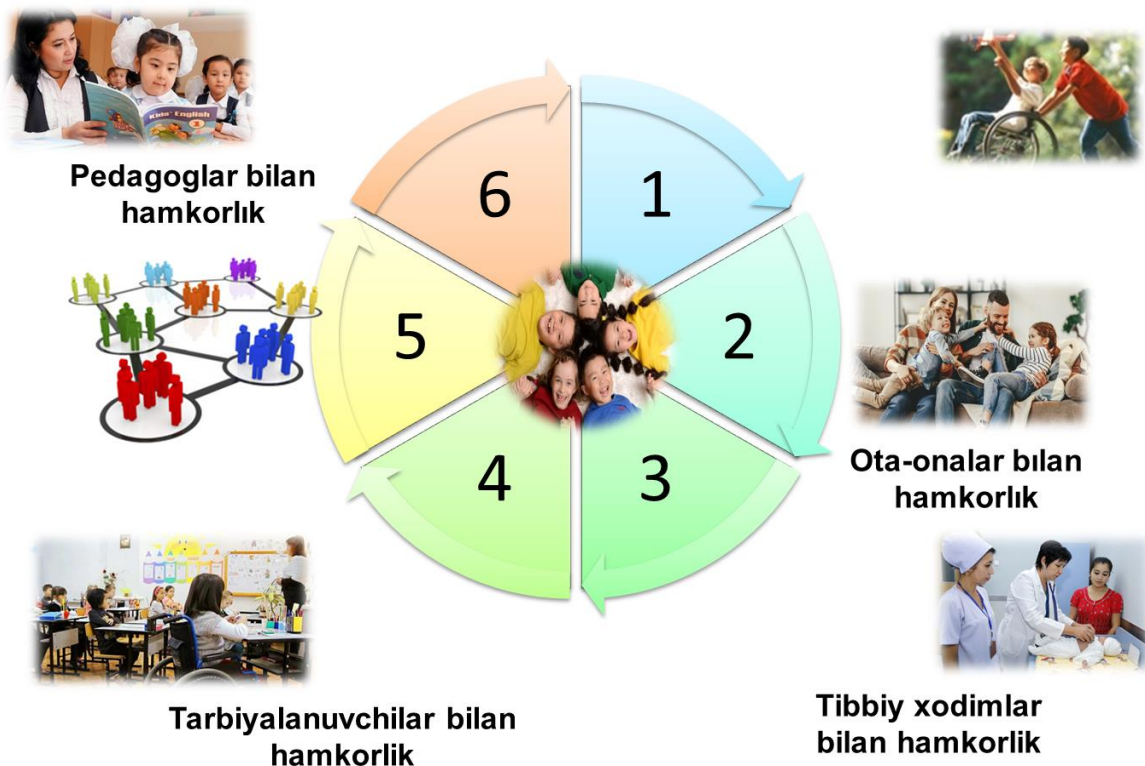
muomala qilishda professional munosabatni saqlang va birgalikda siz eng qiyin muammolarni hal qilishingiz mumkin.

9. Hamkasblaringizdan so'rashdan va maslahatlashishdan qo'rqmang. Kasbiy muammolarini hal qilish uchun doimo ochiq bo'ling. Hamkasblaringizdan so'rab o'rganish kasbiy o'sishga ko'mak beradi.

10. Doimiy ravishda o'qing! O'rganing!

11. Inkluziv ta'lim muhitini shakllantiring va ishlash mexanizmini yo'lga qo'ying!

Inkluziv ta'lim muhitining modeli

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Саламанская декларация и рамки действий по образованию лиц с особыми потребностями, принятые Всемирной конференцией по образованию лиц с особыми потребностями: доступ и качество, Саламанка,

2. Испания, 7-10 июня 1994 года // Интернет-ресурсы: <http://www.un.org/russian/document/declarat/salamanka.pdf>.

3. Universal Declaration of Human Rights. New York, United Nations, 1948 (www.un.org/en/documents/udhr/, accessed 5 May 2010).

4. Convention on the Rights of the Child. New York, United Nations, 1989 (www.un.org/documents/ga/res/44/a44r025.htm, accessed 5 May 2010).

5. Convention on the Rights of Persons with Disabilities. New York, United Nations, 2006 (www.un.org/disabilities/, accessed 30 March 2010).

6. Education for all by 2015. Will we make it? Education for All global monitoring report 2008. Paris, UNESCO, 2007 (<http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001548/154820e.pdf>, accessed 5 May 2010).

7. Children with disabilities. Paris, UNESCO (undated) (www.unesco.org/en/inclusive-education/children-with-disabilities, accessed 5 May 2010).

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 13 октябрдаги ПҚ-4860-сон қарорида “2020-2025 йилларда халқ таълими тизимида инклюзив таълимни ривожлантириш концепцияси”.

9. Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 12 октябрдаги 638-сон қарорига 1-илова “Умумий ўрта таълим ташкилотларида инклюзив таълимни ташкил этиш тартиби тўғрисида” Низом.

10.2021-yil 12-oktyabrdagi “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to’g’risida”gi 638-sonli Qarori.

11.2020-yil 13-oktyabrda “Alohida ta’lim ehtiyojlari bo’lgan bolalarga ta’lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi PQ-4860-sonli qarori.

12.Инклюзия как бренд современного образования: коллективная монография / под редакцией Е. А. Шумиловой, Л. П. Кузмы. – Краснодар: ГБОУ ИРО Краснодарского края, 2021. – 156 с.

13.Инклюзивное образование: методология, практика, технологии: Материалы международной научно-практической конференции (20–22 июня 2011, Москва) / Моск. гор. психол.пед. унт; Редкол.: С. В. Алехина и др. – М.: МГППУ, 2011. – 244 с.

14.Педагогика и психология инклюзивного образования: учебное пособие /Д.З. Ахметова, З.Г. Нигматов, Т.А. Челнокова, Г.В. Юсупова и др.; под ред. Д.З. Ахметовой. – Казань: Изд-во «Познание» Института экономики, управления и права, 2013.– 204 с.

15.Экстрабилити: методика инклюзивного взаимодействия незрячих людей: монография / К.В.Баранников, О.Б.Колпащиков, С.Т.Кохан [и др.]; под ред. С.Т.Кохана; Забайкальский государственный университет. – Чита : ЗабГУ, 2020. – 313 с.

16.Алехина С.В. Инклюзивное образование: история и современность. – Москва: Педагогический университет «Первое сентября», 2013. – 33 с.

17.Muzaffarova X.N., Tangirova D. Inklyuziv ta’lim. O`quv metodik qo`llanma / Jizzax davlat pedagogika instituti. – Jizzax, 2011. – B. 7.

18. Нишанбаева Э., Абдухалилов А. Инклюзив таълимни ривожлантиришда ижтимоий шерикликнинг тутган ўрни // Ижтимоий тадқиқотлар журнали. 2020. №4. - Б.128.

19. Алёхина С.В. Инклюзивное образование: история и современность. – Москва, 2013. – с. 7.

20. Ибрагимова Л. Заиф эшитувчи болаларнинг ижтимоий мослашув масалалари // Бола ва замон. 2019, №4. –Б.13.

21. Сушенцова В.Г., Буркова М.В. Правовая регламентация инклюзивного образования: Международный опыт // Марийский юридический вестник. №1 (20). 2017г. – С.12.

22. Стандартные правила предоставления равных возможностей инвалидам. 1993 г.

23. Туре Йонссон. Инклюзив таълим. Ўқитувчилар учун методик қўлланма. ЮНЕСКО Халқаро ташкилоти. Opereyshen Mersi Халқаро ташкилоти, Республика таълим маркази. – Т., 2003.

24. Жар бўйича Йўриқнома - 2: Таълим Компоненти. Япония Халқаро Ҳамкорлик Агентлиги (JICA), 2014.

25. Алоҳида ёрдамга мухтож болаларни тарбиялашда оила ва мактаб ҳамкорлиги. Илмий тўплам. – Тошкент, 2013.

D.B.URINBAYEVA
M.YAKUBJANOVA
M.RAXIMOVA

INKLYUZIV TA'LIM "Bilig-ilmiy faoliyat" nashriyoti

Muharrir: Fayzullayeva G.
Texnik muharrir: Xujakulov Sh.
Nashrga tayyorlovchi: Abdullayev F.

№ 098355

ISBN: 978-9910-9973-0-3

“Bilig ilmiy faoliyat” nashriyoti,
Joylashgan mazili Samarqand viloyati, Samarqand shahar,
Zavod ko‘chasi 9-uy, 10-xona. Faoliyat manzili Samarqand viloyati, Samarqand shahar,
X.Obiddinov ko‘chasi 7-uy.
tel.: +998 97-925-97-91

Terishga berildi:04.09.2023-yil. Bosishga ruxsat etildi: 23.09.2023-yil.

Bichimi 60x84 ^{1/16}, “Times New Roman” garniturasida.

Bosma tabog‘i 4,25. Adadi 100 nusxa. Buyurtma № 2023/01

Bahosi kelishilgan narxda

Noshirlik litsenziyasi: № 098355

Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish
milliy markazi bosmaxonasida nashr etildi

